

चांदोबा

दिसेंबर १९६२

महारथी सात्यकी वाटेंत हत्ती, रथी किंवा महारथी जो कोणी आडवा आला त्याला कापीत सैन्याचा संहार करीत अर्जुन युद्ध करीत होता तेथें येऊन पोंचला.

परंतु युधिष्ठिराला अर्जुनाची फार काळजी वाटत होती. सात्यकी अर्जुनाच्या मदतीस गेला तो अद्याप परतला नाहीं. त्याच्या कडून कांहीं निरोप देखील नाहीं. म्हणून धर्मराजानें भीमाला बोलावून म्हटलें—"या दोघांना काय झालें कांहीं समजत नाहीं. तूंच गेलें पाहिजे त्यांच्या मदतीस."

भीमानें युधिष्ठिराच्या रक्षणाचा भार धृष्टद्युम्नावर टाकला आणि रथांत बसून अर्जुन व सात्यकी ज्या दिशेनें गेले होते त्याच दिशेनें प्रस्थान केलें. त्याला देखील द्रोणानें अडविलें. द्रोणाला वाटलें कीं ही स्वारी देखील अर्जुन व सात्यकीप्रमाणें पुढें निसटून जाईल. परंतु भीमानें कधीं कोणाचें अनुकरण केलेंच नव्हतें. त्यानें आपली गदा गरगर फिरवून द्रोणाच्या रथावर फेंकली. द्रोणानें रथांतून वेळींच उडी मारली म्हणून वांचला.

कौरवांनीं रचलेल्या व्यूहाच्या द्वारावर दुर्योधनाचे अनेक भाऊ रक्षणार्थ उभे होते. भीमानें एका मागून एक कुंडभेदी, सुषेण, दीर्घनेत्र, वृन्दारक, अभय, रौद्रकर्म, दुर्विमोचन, सुशर्मा, सुदर्शन वगैरेंचा संहार केला.

मार्ग मोकळा होतांच भीम वेगानें अर्जुन आणि सात्यकी होते तेथें पोंचला. अर्जुनाला पाहतांच त्यानें सिंह गर्जना केली. ती ऐकून अर्जुन जिवंत असल्याचें युधिष्ठिराला कळल्यानें त्याला परमानंद झाला.

भीमाला पाहून कर्णाला त्वेष चढला. दोघांचें युद्ध सुरू झालें. भीम गदा युद्धांत पटाईत होता. परंतु धनुर्विद्येंतहि त्यानें असें कौशल्य दाखविलें कीं कर्णाला रथ सोडून थोडा वेळ का होईना पळून जावें लागलें. कर्ण पुन्हां दुसऱ्या रथांत बसून युद्धास तयार झाला.

आतां रथावरून उतरण्याची पाळी भीमाची होती. त्याच्या हातांत शस्त्र देखील नव्हतें. त्यावेळीं भीमाला यमलोकीं पाठविणें कर्णाला शक्य होतें. परंतु त्याला कुंतीला दिलेल्या वचनाची आठवण झाली म्हणून कर्ण अर्जुनाला एका बाणानें जखमी करीत म्हणाला—"तूं लाडवांवर हात मारायचें सोडून इकडे युद्ध करण्यास कशाला रे आला आहेस?"

भीमाचा चेहरा या अपमानानें लाल झाला. तो म्हणाला—"दुष्टा! माझ्या समोरून कितीदां शेपूट दाबून पळालास हें विसरलास वाटतें. असेल हिम्मत तर शस्त्र फेंकून देऊन ये पुढें. मी तुझा मित्र कीचक याच्या भेटीला तुला पाठवून देतों."

तितक्यांत अर्जुन येत असलेला पाहून कर्णानें पाय काढला. कारण अर्जुनाचे बाण येऊन त्याच्यावर आदळूं लागले होते. भीम सात्यकीच्या रथांत जाऊन बसला.

त्यानंतर सात्यकी आणि भूरिश्रवा यांचें युद्ध सुरू झालें. या युद्धांत सात्यकीला भूरिश्रवानें निश्शस्त्र करून सोडलें. त्याला मारण्यासाठीं भूरिश्रवानें तलवार उचलल्याबरोबर अर्जुनानें अर्धचंद्राकार बाण काढून त्याच्यावर सोडला. तो बाण लागतांच तलवारी सकट तो हात तुटून दूर जाऊन पडला. त्याच तलवारीनें सात्यकीनें भूरिश्रवाचें डोकें उडविलें. सात्यकीनें धर्मविरुद्ध अन्यायानें भूरिश्रवाचा वध केला आहे असा कौरवांनीं गिल्ला केला. "निश्शस्त्र अभिमन्यूवर पांच पांच महारथ्यांनीं एकाच वेळीं वार करून

त्याचा वध केला त्यावेळीं तुमची ही धर्म व न्याय बुद्धी कोठें गेली होती गवत चरायला?" असा प्रश्न विचारून सात्यकीनें त्यांचीं तोंडें बंद केलीं.

अर्जुनाचा मार्ग आतां मोकळा होता. त्यानें सरळ जयद्रथाकडे आपला रथ सोडला. दुर्योधनानें कर्णाला जयद्रथाच्या मदतीस पाठविलें. "आज भीमानें नको जीव करून सोडले होतें. तरी मी यथाशक्ति अर्जुनाला अडविण्याचा प्रयत्न करतों." असें कर्ण म्हणाला.

त्याच वेळीं सूर्यास्ताची वेळ झाल्यासारखें वाटूं लागलें. सूर्यास्तापर्यंत जयद्रथाला वांचविलें तर अर्जुन अग्नि प्रवेश करील व युद्धच कायमचें बंद होईल असा विचार करून दुर्योधन, कर्ण, अश्वत्थामा, वृषसेन, शल्य, कृप सर्वांनीं एक जुटीनें अर्जुनाला अडविलें. भीम व सात्यकी दोघांनीं अर्जुनाला मदत करण्याची पराकाष्ठा केली. पण व्यर्थ. तितक्यांत अंधकार वाढूं लागला. कौरव आनंदानें उड्या मारूं लागले. जयद्रथ अर्जुनाचा अग्निप्रवेश पाहण्यासाठीं खुषींत पुढें आला. त्याच वेळीं सर्वांना पुन्हां सूर्य दिसला. कृष्ण म्हणाला—"अर्जुना! तो पहा सूर्य आणि तो जयद्रथ!" कृष्णाच्या तोंडांतून इकडे हें वाक्य बाहेर पडलें आणि तिकडे जयद्रथाचें डोकें अर्जुनाच्या बाणानें उडालें. तें जयद्रथाचा बाप तप करीत बसला होता त्याच्या मांडीवर जाऊन पडलें. त्यानें असा शाप दिला होता कीं ज्याच्या हातून जयद्रथाचें शिर भूमीवर पडेल त्याचें डोकें फुटून जाईल. जयद्रथाचें शिर मांडीवर पडतांच तो असा कांहीं भ्याला कीं त्यानें तें न ओळखून जमिनीवर टाकून दिलें. त्यामुळें त्याच्या शापाप्रमाणें त्याचेंच डोकें फुटलें व तो मुलाच्या भेटीस यमलोकीं गेला.

समुद्रमंथन

मिळेल अमृत या आशेनें
सुरासुरांनीं ऐक्यानें
समुद्रमंथन करावयाचें;
असें ठरविलें नेटानें ॥

मंदरगिरिची रवी करुनिया
आणि वासुकीची दोरी।
करूं लागले मंथन सत्वर
मनांत दोघांच्या चोरी ॥

तोंडाकडचा भाग सुरांनीं
शेपुट असुरांनीं धरलें।
कावा दिसला त्यांत सुरांचा
असुरांना तें ना पटलें ॥

भांडण केलें त्यावर त्यांनीं
म्हणून हंसला इंद्र मनांत।
मूर्खपणा असुरांचा होता
लाभ सुरांचा होता त्यांत ॥

"कबूल!" आम्हां इंद्र म्हणाला.
असुरांनीं मग धरलें तोंड।
देवांनीं अन् शेपुट धरलें
दिधलें सोडुन विषारी तोंड ॥

एकवटुन बळ सुरासुरांनीं
मंथन केलें सिंधूचें।
त्रास वासुकिस फार जाहला
हातपाय गळले त्याचे ॥

तोंडावाटे गळूं लागला
फेस नि सुटला त्याचा धीर।
निराश होउनि सर्पा सोडुनि
बसले स्वस्थ सुरासुर वीर ॥

मंदर पर्वत तत्क्षण बुडला
क्षीरसागराच्या मध्यें।
भांडूं लागले परस्परांशीं—
"तुम्हिंच सोडिलें कां मध्यें?"

ठेवुनि कंठामध्यें घेतलें
सारें विष, गिळलें नाहीं।
लीला पाहुनि विश्व चराचर
थक्क जाहलें, हरि पाही ॥

सर्प शिवाचे तिथेंच होते
डोलत फण ते उभे करून।
थेंब विषाचे गिळले त्यांनीं
पडलें 'विषधर' नांव म्हणून ॥

'नीळकंठ' हें नांव शिवाचें,
झालें प्रसिद्ध या जगतीं।
करतो शुभ तो म्हणुनि तयाला
जगीं भक्त 'शंकर' म्हणती ॥

प्रभुशंकर कैलासिं परतले
फिरुनि सुरू झालें मंथन।
श्वेत गाय अवतीर्ण जाहली,
केलें देवांनीं वंदन ॥

"अम्हां मिळावी कामधेनु ही!"
देव म्हणाले असुरांना।
करतिल हरकत प्रथम वाटलें,
नव्हती हरकत पण त्यांना ॥

"नको अम्हांला दुसरें कांहीं,
हवें अम्हांला अमृत एक!"
असुर म्हणाले; इंद्र म्हणाला–
"निघतिल वस्तू इतर अनेक!"

समुद्रमंथन पुन्हां जाहलें
अश्वश्वेत अन् वर आला।
चपळ अश्व तो पाहुनि सुंदर
हवा वाटला इंद्राला ॥

परंतु वदले राक्षस–"जणुं हा'
बलिराजास्तव अवतरला।
बलिच्या अस्तबलाची शोभा
वाढविण्या जणुं निर्मियला ॥

अग्निद्वीप

[२]

[धवलगिरीचा राजकुमार चित्रसेन रानांत शिकारीस गेला होता. वाट चुकून तो एका ओढ्याच्या कांठीं पोंचला. तेथें गुहेंत सिद्धपुरुषानें त्याला एक बांबूची टोपली दिली. त्या टोपलीचें झांकण उघडल्याबरोबर एक सुंदर राजमहाल चित्रसेनाला दिसला. त्याच वेळीं रानांतून उग्राक्ष नांवाचा राक्षस आला. त्याच्या हातून आपला जीव वांचविण्यासाठी चित्रसेनानें त्याला आपला पहिला मुलगा देण्याचें वचन दिलें. नंतर—]

उग्राक्ष दृष्टिआड झाल्यावर चित्रसेनाच्या जिवांत जीव आला. आतां तरी जीव वांचला. या रानांतून कसा तरी पाय काढला पाहिजे आणि धवलगिरीला पोंचलें पाहिजे.

चित्रसेनानें असा विचार करून पश्चिमे-कडे वळून पाहिलें. सूर्यास्ताची वेळ होती. समोर महालावर सूर्याचीं किरणें पडली होतीं. त्याचा सोनेरी कळस तांबूस किरणांनीं कसा छान झळकत होता.

"किती सुंदर महाल आहे. पण यांत रानटी जनावरें, वटवाघळें आणि घुबडेंच तर राहणार!" असा विचार करून चित्रसेन निराश मनानें मागें वळला आणि चार पावलेंच चालत गेला असेल, त्याला कोणीतरी पाठी मागून हाक मारली—"महाराज! महाराज!"

महाराज कोण! आणि या निर्जन रानांत मनुष्याचा आवाज! चकित होऊन चित्रसेनानें मागें वळून पाहिलें. त्याला उंची वस्त्रें घातलेल्या तीन व्यक्ति दिसल्या. त्यांच्या मागाहून कांहीं सैनिक देखील येत होते. चित्रसेन अनपेक्षितपणें त्या सर्वांना तेथें पाहून कांहीं विचारणार होता, तेवढ्यांत त्या तिघांपैकीं एकानें पुढें येऊन नम्रपणें नमस्कार केला.

महाराज, आपण बराच वेळ आलां नाहीं म्हणून आम्ही आपला शोध काढीत सारें रान पालथें घातलें. आपली भेट झाल्यानें आम्हांला फार आनंद झाला." तो म्हणाला.

"मी आणि महाराज! हें काय गौड-बंगाल आहे!" चित्रसेनाला आश्चर्य वाटलें.

"महाराज, आपण फार दमल्यासारखे दिसतां!" तो मनुष्य म्हणाला. त्यानंतर तो दुसऱ्या व्यक्तीकडे वळून म्हणाला—"सेनापति! भोई कोठें आहेत? मेणा घेऊन यायला सांगा, त्यांना!"

"पंत प्रधान! आपल्या आज्ञेची वाट पहात आहेत ते!" त्यानें टाळी वाजविल्याबरोबर तिकडून आवाज आला—"आलों धनी!" दोन मिनिटांत भोई मेणा घेऊन आले.

पंत प्रधाननें पुढें येऊन चित्रसेनाला लवून नमस्कार केला आणि म्हणाला—"महाराज! मेणा तयार आहे. यावें. मेणा सरळ राजवाड्यांत जाईल. आपण शयनगृहांत रात्रीं आराम केल्यावर सकाळीं राज्याच्या कामाविषयीं बोलतां येईल."

चित्रसेनाला खरोखरच आपण दमलों आहों असें वाटलें. एक पाऊल पुढें टाकणें सुद्धां त्याला जड वाटूं लागलें. म्हणून सरळ मेण्यांत जाऊन बसला.

पंत प्रधानांनीं खूण केल्याबरोबर भोयांनीं मेणा उचलला आणि चालूं लागले. त्याच वेळीं पंत प्रधानांकडे येऊन कोणीतरी त्यांच्या कानांत कांहींतरी सांगितलें. त्याला संबोधन करून पंत म्हणाले—"खजीनदार! याविषयीं आपण उद्यां बोलूं. प्रथम महाराजांना पूर्ण विश्रांतीची गरज आहे."

मेण्यांत बसल्यानंतर चित्रसेनानें वरील बोलणें ऐकलें. त्यानें विचार केला, ही काय भानगड आहे बुवा! माझ्याकडे राजवाडाच नव्हें, तर पंत प्रधान पंत अमात्य, सेनापति, खजीनदार सर्व आहेत." हें स्वप्न आहे कीं सर्व खरें आहे!

थोड्या वेळानें भोयांनीं मेणा वाड्याच्या अगदीं वरच्या मजल्यावर नेला. तेथें एक मोठें दालन होतें. एक मोठा पलंग, गाद्या गिर्द्या, खुर्च्या सर्व कांहीं होतें. मेणा खालीं ठेवल्यावर चित्रसेन मेण्यांतून खालीं उतरला. मऊमऊ गालिच्यावर पाय पडतांच त्याला बरें वाटलें.

ही सर्व कृपा त्या सिद्ध पुरुषाचीच नव्हे काय! त्यानें मला रहायला एक वाडा दिला तर त्याबरोबर एक राज्यहि दिलें. मी त्याची कांहींच सेवा करूं शकलों नाहीं. पण हें सर्व खरें कीं खोटें?

तो या विचारांतच पलंगावर पडून त्या शयनगृहा कौतुकानें करीत होता, तेवढ्यांत

चार नोकरांनीं त्याच्यासाठीं पंच पक्वान्नांचें ताट वाढून आणलें. त्याला फार भूक लागली होती. म्हणून तो लगेच उठला आणि त्यानें पोटभर जेवून घेतलें. नंतर पुन्हां कोचावर बसून आतां पुढें काय करायचें याच्याविषयीं विचार करूं लागला. त्याच विचारांत तो इतका गर्क होऊन गेला होता कीं त्याचा केव्हां डोळा लागला हें त्याचें त्यालाच कळलें नाहीं. तो झोपून उठला तेव्हां खिडकींतून सूर्याची सोनेरी किरणें आंत येत असलेली त्याला दिसलीं. त्याचें चित्त त्यावेळीं प्रसन्न होतें. सारी रात्र आपण

या जादूच्या महालांतच घालविली तर! आतां जास्त विचार करावयाचा नाहीं. दैवावर भरंवसा ठेवून चालावयाचें.

तो पलंगावरून उठला. नित्यकृत्य आटोपून तो पुन्हां शयनगृहांत आला. त्याच वेळीं पंत प्रधानांनीं शयनगृहांत प्रवेश केला आणि विचारलें—"महाराज! आपल्याला स्वस्थपणें झोंप लागली का! कांहीं त्रास तर झाला नाहीं! आज्ञा असेल तर राज्याचे कागद-पत्र घेऊन येतों."

राज्यकारभाराविषयीं चित्रसेनाला कांहींच अनुभव नव्हता. कारण धवलगिरीचें राज्य त्याच्या वडिलांचें होतें व ते स्वतःच सर्व कारभार पहात असत. त्यांचा वारस मोठा भाऊ शूरसेन होणार. म्हणून त्यालाच राज्यकारभारचीं कामें कशीं करावयाचीं याचें शिक्षण देण्यांत येत असे. चित्रसेनानें तिकडे कधीं लक्ष दिलें नाहीं. राज्यकारभाराचें नांव ऐकतांच त्याला आपल्या वडिलांची आठवण झाली. जर शूरसेन सुखरूप घरीं पोंचला असेल तर आईवडील माझ्या काळजींत जास्तच पडले असणार. म्हणून प्रथम वडिलांकडे निरोप पाठविला पाहिजे. मी येथें सुखरूप आहें, हें त्यांना कळलें पाहिजे.

असा विचार करून चित्रसेन पंतप्रधानांना म्हणाला—"आपल्याला धवलगिरी राज्याची माहिती असेलच. तेथील महाराज तारकेश्वर यांच्याकडे निरोप पाठवून कळवा कीं मी येथें सुखरूप आहें. इतर गोष्टी मला वेळ मिळाल्यावर मी पाहून घेईन."

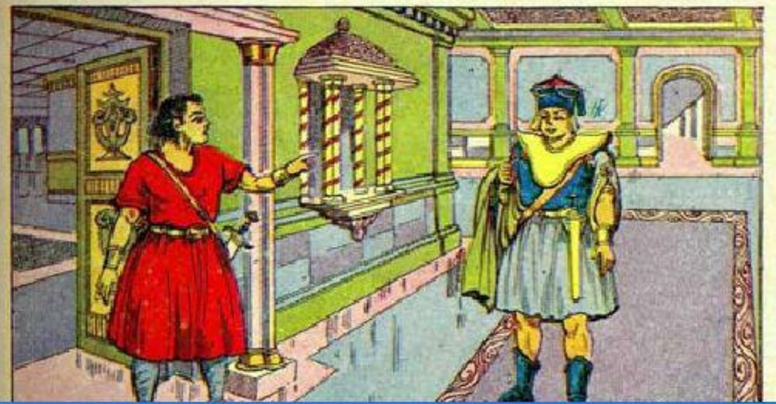
"आज्ञा महाराज! मी तारकेश्वर महा-राजांकडे निरोप पाठवितों. खजीनदारांनीं मणि-माणिक्यें व राज्यांतील इतर मूल्यवान वस्तूंची एक यादी तयार केली आहे. आपली आज्ञा असेल तर ती घेऊन हजर राहण्यास मी त्यांना कळवितों." पंत प्रधान म्हणाले.

"त्यांनीं स्वतः इतके येण्याची गरज नाहीं. त्यांना यादी पाठविण्यास सांगून पाठवा, म्हणजे पुरे!" चित्रसेन म्हणाला.

थोड्या वेळानें एका नोकरानें यादी आणून दिली. खजिन्यांतल्या बहुमूल्य रत्नांची व धनाची यादी वाचून चित्रसेनाला आश्चर्य वाटलें. इतकें धन आपल्या खजिन्यांत आहे! इतकें धन तर धवलगिरीच्या खजिन्यांत सुद्धां असेल कीं नाहीं शंकाच.

संध्याकाळीं तो आपल्या खजिन्याची पाहणी करण्यासाठीं गेला. सुमारें तासभर तो पाहणी करीत राहिला. त्यानें अर्धा

खजिना सुद्धां पाहिला नसेल, एका सैनिकानें येऊन महाराज तारकेश्वर आल्याचें वर्तमान दिलें. लगेच चित्रसेन महालाबाहेर आला आणि वडिलांना भेटला.

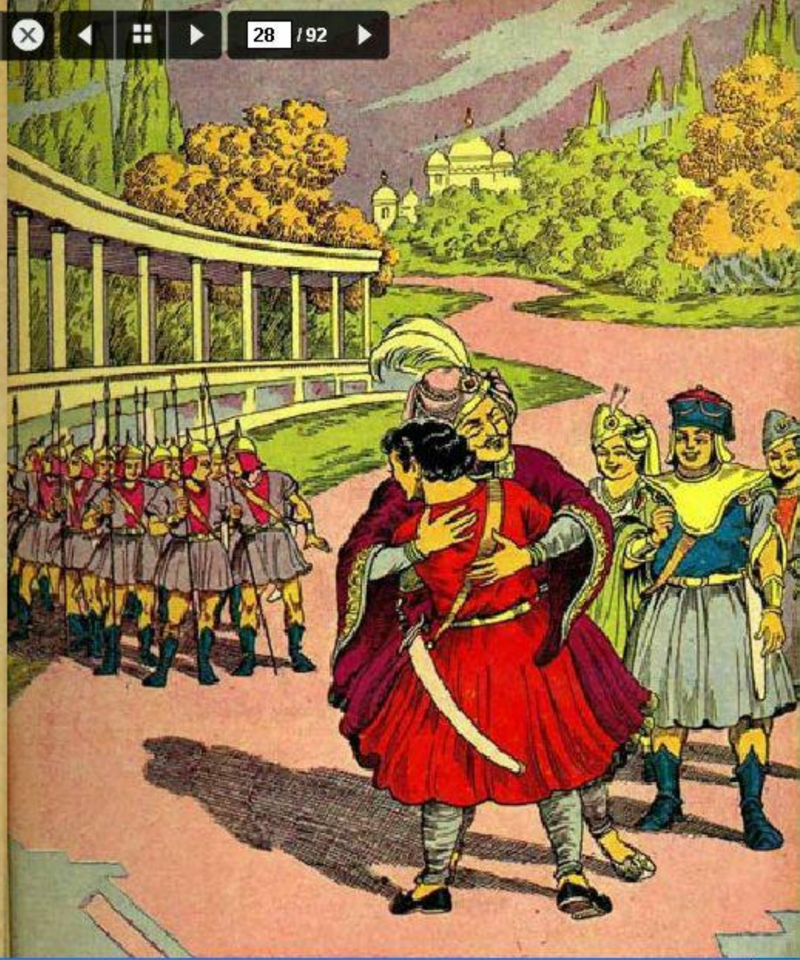
तारकेश्वर महाराजांना परमानंद झाला. म्हणाले—"बाळ, तुझ्या दादाच्या तोंडून तूं वाट चुकल्याचें ऐकून मी व राणीसाहेब किती काळजींत पडलों होतों. या रानांत तूं कोठें गेला असशील आणि तुला आतां कोठें शोधावयाचें या काळजींत मला कांहींच सुचत नव्हतें. पण इकडे तुला सुखी पाहून मला किती आनंद होत आहे. तुझ्या पंत-प्रधानांनीं मला सांगितलें कीं तूं या राज्याचा राजा आहेस. हा सुंदर महाल तुझाच वाटतें ! किती भाग्यवान आहेस ! या सर्वांचा खरो-खरच का तूं मालक आहेस !"

चित्रसेनानें मान हलवून सर्व खरें अस-ल्याचें सुचविलें.

"अरे पण हें सर्व राज्य तुला कसें काय मिळालें ! या महालांत पूर्वी कोण रहात होता ! हें राज्य कोणाचें ! हें तरी कळूं दे." तारकेश्वर महाराजांनीं आश्चर्यानें विचारलें.

"या सर्व गोष्टी थोडक्यांत सांगण्या-सारख्या नाहींत. चला आपण स्वस्थपणें बसून बोलूं या." असें सांगून चित्रसेनानें आपल्या वडिलांना आपल्या खास महालांत बोला-वून नेलें.

त्या दिवशीं रात्रीं धवलगिरीचे महाराज तारकेश्वर यांच्या सन्मानार्थ एक मोठी मेजवानी देण्यांत आली. नृत्य व गायनाची पण व्यवस्था करण्यांत आली होती. त्या रानांतील रानटी जातीचे सर्व पुढारी बोला-विण्यांत आले होते. त्या सर्वांना हें ऐकून आनंद झाला कीं त्यांचे महाराज हे धवलगिरीच्या तारकेश्वर महाराजांचेच सुपुत्र

आहेस. धवलगिरीच्या महाराजांची कीर्ति त्यांनीं ऐकली होती. त्यांच्या मुलाच्या राज्यकारभारांत प्रजा सुखी राहील या गोष्टीची सर्वांना खात्री वाटली.

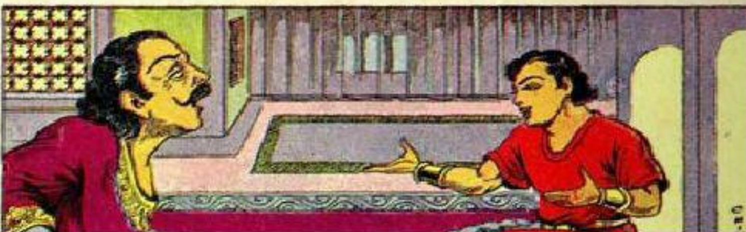
मेजवानी झाल्यावर व सर्व पाहुणे मंडळी आपापल्या घरीं परतल्यावर चित्रसेनानें वडिलांना एकांतांत घेऊन जाऊन त्याला तें राज्य कसें मिळालें याचा वृत्तांत वर्णन करून सांगितला. त्याची व उग्राक्ष राक्षसाची कशी गांठ पडली व त्याला त्यानें काय वचन दिलें हें देखील त्यानें सांगितलें.

"राक्षसाला जें वचन दिलें आहेस त्याचें पालन कसें काय करणार? तूं क्षत्रिय कुळांत जन्माला आला आहेस. स्वतः राजा आहेस. दिलेलें वचन मोडणें क्षत्रिय धर्माला अनुसरून नाहीं. आपलें पहिलें मूल राक्षसाला देणें हें देखील धर्मसंगत दिसत नाहीं." तारकेश्वर महाराज म्हणाले.

"बाबा! अजून माझें लग्न कोठें झालें आहे! लग्न झाल्यावर व मुलगा झाल्यावर अठरा वर्षांनीं हा प्रश्न उठेल. तेव्हां पाहून घेऊं. आतांपासून त्याची काळजी कशाला. तोंपर्यंत कांहीं ना कांहींतरी मार्ग निघेलच. ज्या देवानें या संकटांतून वांचविलें तो त्या संकटां-तून वांचविणार नाहीं का? आणि त्याचीच मर्जी नसेल तर आपल्याकडून तरी काय होणार आहे? म्हणून येईल त्या संकटाला हंसत खेळत तोंड देण्या व्यतिरिक्त मला दुसरा उपाय दिसत नाहीं." चित्रसेन म्हणाला.

बापाला मुलाचें तें बोलणें पटलें नाहीं. त्या राक्षसाचा नाश करणें तरी तितकें सोपें नव्हतें. पुष्कळ विचार करून तारकेश्वर महाराज म्हणाले-"तुझें राज्य धवलगिरीच्या सीमेवरच आहे. तसाच कांहीं प्रसंग ओढवला तर माझ्याकडे निस्संकोच निरोप पाठव."

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

* सेवाभाव *

जीमूतकेतु नांवाचा एक गंधर्व राजा होता. त्याचा मुलगा होता जीमूतवाहन. जीमूतकेतु म्हातारा झाला तेव्हां त्यानें आपलें राज्य आपल्या मुलावर टाकून स्वतः वानप्रस्थाश्र-मांत प्रवेश केला आणि मुलाला राज्याभिषेक केला. परंतु जीमूतवाहन पितृभक्त होता. त्याचें लक्ष राजभोगांत किंवा राज्यकारभारांत कोठेंच लागेना. म्हणून राज्याचा सर्व भार मंत्र्यांवर टाकून तो सुद्धां आपल्या आई-वडिलांच्याबरोबर वनांत गेला. त्यांनीं सर्वांनीं मिळून वनांत एक चांगलीशी जागा पाहिली आणि झोपडी बांधून तेथें राहूं लागले.

आई वडिलांच्या सेवेंत कांहीं दिवस गेले. पुढें ते रहात होते त्या रानांतील कंदमुळें संपुष्टांत आलीं. तें पाहून जीमूत-केतूनें आपल्या मुलाला मलय पर्वतावर चांगली जागा शोधून येण्यास सांगितलें. वडिलांच्या आज्ञेनें जीमूतवाहन आपल्या आत्रेय नांवाच्या मित्राला बरोबर घेऊन निघाला.

मलय पर्वतावर एक गौरी आश्रम नांवाचा आश्रम होता. तेथें ते दोघे जाऊन पोहोंचले. आसपासची शोभा पाहून आंत शिरणार तोंच किरट्या आवाजांत मधुर संगीताचा स्वर त्यांच्या कानावर पडला. दोघेहि मुग्ध होऊन बाहेर उभे राहून गाणें ऐकूं लागले.

आंत विश्वावसु नांवाच्या गंधर्वाची कन्या मलयवती देवीची स्तुति करीत होती. गायन संपल्यावर तिची सखी तिला म्हणाली-

"मलयवती, अग, त्या कुमारिकेची आराधना करून का तुला योग्य वर मिळणार आहे?"

आंत एक कुमारिकाच योग्य वर मिळावा म्हणून देवीची प्रार्थना करीत आहे. तेव्हां

तिला पाहण्यास कांहींच हरकत नाहीं. असा विचार करून जीमूतवाहन आंत शिरला. दोघांची दृष्टादृष्ट झाली. दोघांचे मुखचंद्र रक्तवर्ण झालें. पण कोणाच्याहि तोंडून एक शब्दहि निघाला नाहीं. घरून निरोप आल्यामुळें मलयवती आपल्या सखीबरोबर घरीं निघून गेली.

थोड्याच दिवसांत जीमूतवाहन आपल्या आई-वडिलांना गौरी आश्रमांत घेऊन आला.

जीमूतवाहनाला पाहिल्यापासून मलयवती त्याच्या प्रेमामुळें झुरूं लागली होती. एक दिवस अंगाला चंदन लावून केळीच्या पानानें वारा घेत मलयवती चंदन कुंजांत बसली होती. त्याच वेळीं जीमूतवाहन आपल्या मित्रांबरोबर तेथें गेला. त्यांना पाहतांच त्या दोघी जणी संगमरवरी चवुतऱ्यावरून उठून आंत निघून गेल्या. त्याच दगडावर जीमूतवाहनानें आपल्या प्रेयसीचें चित्र काढिलें होतें. परंतु त्यावर मलयवतीची नजर गेली नव्हती. तिनें एवढेंच ऐकलें होतें कीं जीमूतवाहनाचें एका मुलीवर प्रेम आहे. तिच्या मनाला ही गोष्ट टोचत होती. 'मी ज्याच्यावर इतकें प्रेम करीत आहें त्यानें दुसरीवर प्रेम करावें

ना!" याचा विचार करून ती दुःखी होई व आपल्या दैवाला दोष देई.

जीमूतवाहन ज्यावेळीं त्या संगमरवरी चवूतऱ्याजवळ आला त्याच वेळीं मायावतीचा भाऊ मित्रवसु जीमूतवाहनाचा शोध करीत करीत तेथें आला. त्या बरोबर जीमूतवाहनानें आपण काढलेलें चित्र केळीच्या पानाखालीं लपविलें व त्याच्याशी बोलूं लागला.

कोण कोठलें वगैरे चौकशी झाल्यावर मित्रवसु म्हणाला—"आमच्या वडिलांनीं आमची बहीण मलयवती आपणांस देण्याचें ठरविलें आहे."

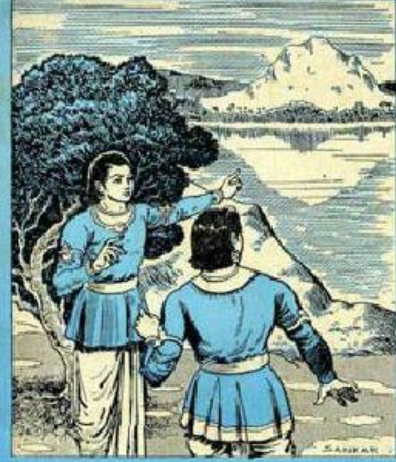
"ह्या संबंधानें मला खरोखर फार आनंद झाला असता. परंतु काय करणार! माझें मन माझ्या हातांत नाहीं. तें परक्याचें झालें आहे."

जीमूतवाहनाचें बोलणें मलयवती आडून ऐकत होती. त्याचा नकार कानीं पडतांच ती घेरी येऊन खालीं पडली.

त्याच्या म्हणण्याचें काय एवढें महत्व. त्याच्या वडिलांनीं सांगितलें म्हणजे तो येईल वळणावर असा विचार करीत मित्रवसु निघून गेला.

ह्या अवधींत तिच्या सखीनें पाणी वगैरे शिंपडून तिला सावध केली. डोळे उघडतांच

मल्यवतीनें आपल्या सखीस भाऊ आहे का गेला हें पाहून येण्यासाठीं म्हणून पाठविलें आणि ती स्वतः गळ्याला वेलीचा फास लावून बसली. तिच्या सखीनें हें पाहिलें व "वांचवा! धांवा!!" म्हणून ओरडली. बाहेरच जीमूतवाहन होता. त्याच्या कानावर आरोळी येतांच तो आंत आला आणि मल्यवतीच्या गळ्या भोंवतालचा फांस काढून फेंकून दिला. तेथें दोघांची ओळख पटली आणि त्याला समजलें कीं थोड्या वेळापूर्वी आपल्याशीं बोलत असलेला माणूस हिचाच भाऊ आहे. मल्यवतीनें देखील संगमरवरी दगडावरील जीमूतवाहनाच्या प्रेयसीचें चित्र पाहिलें. तें चित्र दुसऱ्या कोणाचें नसून तिचेंच होतें. तें पाहून तिला फार आनंद झाला. पुढें यथा विधि त्या दोघांचें लग्न झालें.

एके दिवशी मित्रवसूनें बातमी आणली कीं जीमूतवाहनाचें सारें राज्य मतंगानें बळकावलें आहे. "मला फक्त तुम्ही आज्ञा करा. मी आत्तां जाऊन त्या मतंगाला पदच्युत करून तुमचें राज्य तुम्हांला परत मिळवून देतों." मित्रवसु म्हणाला.

"जाऊं दे. दुसऱ्याचे प्राण वांचविण्यासाठीं प्राण देणारा हा जीमूतवाहन कोणाची हत्या करण्याची आज्ञा कशी काय देईल?" असें सांगून जीमूतवाहनानें तो विषय टाळला.

कांहीं दिवस गेले. एकदां मित्रवसु आणि जीमूतवाहन मलयपर्वताच्या पायथ्याशीं समुद्राच्या चढ उताराची गंमत पाहात फिरत होते. डोंगराचें उंच शुभ्र शिखर पाहून जीमूतवाहन म्हणाला—"बघ, हें पर्वतशृंग कसें हिमाच्छादित दिसत आहे."

"हे जे तूं पर्वत समजत आहेस ते वास्तविक पर्वत नाहींत ते नागांच्या हाडांचे ढीग आहेत." मित्रवसु म्हणाला.

"इतके नाग असे एकाएकी मरण पावले!" जीमूतवाहनानें विचारलें.

"त्याचा एक इतिहासच आहे. एकदां गरूडराज येथें आला होता. त्यानें आपल्या पंखाच्या झपाट्यानें समुद्राचें सर्व पाणी बाजूस सारलें आणि त्यांत असलेल्या नागांना भराभर भक्षण करूं लागला. त्याचें हें कृत्य म्हणजे नागांवर एक मोठें संकटच होतें. तेव्हां नागाधिराज वासुकीला चिंता पडली. तो कांहीं तरी तडजोड करण्यासाठीं गरुडराजाकडे गेला आणि रोज त्याला एक नाग बळी द्यावयाचें ठरवून आला. ह्यामुळें बाकीच्या नागांचें तरी रक्षण झालें." मित्रवसूनें तो वृत्तांत सांगितला.

"अरे, मग वासुकीच्या एवढ्या हजार फण्यापैकीं एका फण्यानें तरी आपलें बलिदान करण्याची इच्छा प्रगट करूं नये? माझ्या भक्षणानें एकाद्या नागाचे जरी प्राण वांचले तरी मी आपला बळी द्यायला तयार आहें." जीमूतवाहन म्हणाला. अशा तऱ्हेनें त्यांचें बोलणें चाललें असतां मित्रवसूला घरीं येण्यासाठीं निरोप आला. म्हणून तो निघून गेला. जातांना त्यानें सांगितलें कीं ही

जागा चांगली नसल्यानें येथें फार वेळ थांबणें बरें नाहीं.

जरा समुद्राच्या लाटांचा आनंद लुटावा म्हणून जीमूतवाहन तिकडे जाण्यास निघाला. वाटेंत त्याला कोठून तरी रडण्याचा आवाज ऐकूं आला—"हाय दैवा! पुत्राचें मरण पाहण्याची वेळ आली ना!! शंखीचूड, कोणी नाहीं का रे तुला वांचविणार!"

जीमूतवाहनाला जवळच एक मोठी शिळा दिसली. तेथून तो आवाज येत होता.

गरुडराजाचा आहार ठेविण्याची ती शिळा होती आणि शंखीचूड आज त्याचा

आहार होता. आपल्या वृद्ध आईचा तो एकुलता एकच मुलगा होता म्हणून त्याची आई विलाप करीत होती.

लाल रंगाचे कपडे घालून जो त्या दगडावर झोपेल त्याला आपला आहार समजून गरुडराज त्याला भक्षण करून निघून जाई. शंखीचूड लाल कपडे घालून मरणास सिद्ध होत होता आणि त्याची आई हंबरडा फोडून रडत होती. तीतिची सांत्वना तरी कोणत्या शब्दांनीं करणार !

जीमूतवाहन काय आहे हें पाहण्यासाठीं जवळ गेला. त्याला पाहतांच "हे गरुडराज, आज नागराजानें मला पाठविलें आहे. अगोदर मला खाऊन टाका." असें ओरडत ती म्हातारी त्याच्या पायांवर पडली.

"मी नाहीं तो गरुडराज. पण हे लाल कपडे जर मला घाल तर ते घालून मी त्याचा आहार होतों." जीमूतवाहन म्हणाला.

"तूंहि आपल्या आईचा लाडका आहेस. असा प्राणावर उदार होऊं नकोस. माझ्या शंखीचूडापेक्षांहि मला तूं जास्त आहेस. जा. तूं आपल्या घरीं." वृद्ध माता म्हणाली.

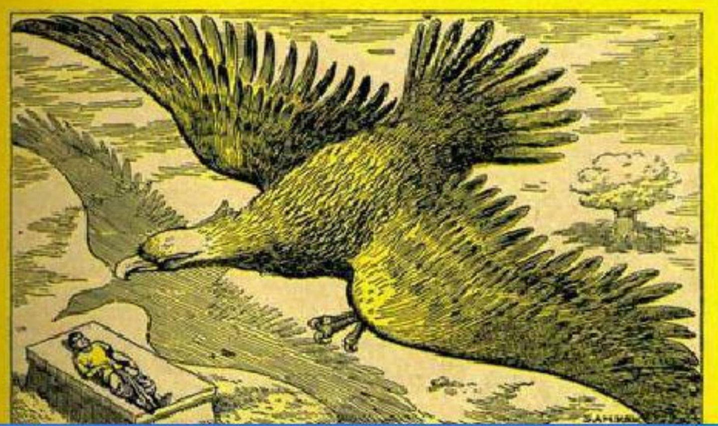
तो तेथेंच उभा राहिला. शंखीचूड वेळ झाली म्हणून गोकर्णेश्वराची प्रदक्षिणा करण्यासाठीं गेला. त्याची आई पण त्याच्या पाठोपाठ गेली.

त्याच वेळीं मलयवतीच्या आईनें जावयासाठीं कांहीं वस्त्रें पाठविलीं तीं लाल भडक होतीं. तीं देत नोकर म्हणाला—"आईसाहेबांनीं आपल्याला लवकर घरीं येण्यास सांगितलें आहे."

"तूं पुढें हो. जा माझा नमस्कार सांग त्यांना." त्यानें नोकराला पाठवून दिलें, आणि स्वतः तीं लाल वस्त्रें परिधान करून त्या दगडावर निजला. तितक्यांत गरुडराज येऊन त्याला घेऊन गेला आणि डोंगराच्या शिखरावर बसून त्याला खाऊं लागला.

शंखीचूड त्याच्या पाठोपाठ धांवला. वाटेंत जीमूतवाहनाचा चूडामणि जीमूतकेतूच्या झोपडीजवळ पडलेला आढळला. जीमूतवाहनाच्या आईनें तो ओळखला. भयभीत होऊन ती पाहूं लागली. तोंच लालवस्त्रें धारण करून शंखीचूड तेथें आला. त्यानें सर्व हकीगत सांगितली. ती ऐकतांच सर्वांना फार दुःख झालें. पुत्रशोकानें वेडे होऊन त्या दोघांनीं अग्निप्रवेश करण्याचा निश्चय केला. मलयवतीहि सती जाण्यास सिद्ध झाली.

"तुम्ही अशी घाई करूं नका. पाहिजे तर अग्नि तयार करून ठेवा. मी गरुड-राजाची भेट घेऊन येतों." असें सांगून शंखीचूड गरुडाकडे गेला.

तेथें गरुड एका बाजूनें टवके मारून मारून त्याला खात होता आणि तो आपला निर्विकार मनानें पडला होता. त्याच्या चेहेऱ्यावर संतोषाची छटा पाहून गरुडाला आश्चर्य वाटलें. अर्थातच त्यानें तसें त्याला विचारलेंहि.

"प्रथम आपली भूक शांत होऊं दे." जीमूतवाहन शांत स्वरांत म्हणाला.

"सोडा त्याला ! त्याला सोडा !! तो तुमचा आहार नाहीं. तो नाग नाहीं." असें दुरूनच ओरडत शंखीचूड तेथें येऊन पोहोंचला. त्याचे ते लाल भडक कपडे पाहून गरुडाला कळेना आपला खरा आहार कोणता ? तें पाहून शंखीचूडानें आपला फणा त्याला दाखविला आणि म्हणाला हा गंधर्व आहे. हें कळतांच गरुडाला पश्चात्ताप झाला त्यानें लगेच त्याला सोडून दिलें, आणि झटपट स्वर्गांत जाऊन अमृत घेऊन आला.

जीमूतवाहनाच्या तोंडांत चार थेंब घालून त्याच्या शरिरावर सुद्धां शिंपडलें. त्यामुळें त्याचा सुंदर देह पुन्हां पहिल्यासारखा बरा झाला. त्यानें गरुडाला अहिंसेचा उपदेश दिला व अशी नागहत्या न करण्याविषयीं समजावून सांगितलें. तें ऐकून गरुडाचें अंतःकरण विरघळून गेलें व त्यानें उरलेलें अमृत त्या हाडांच्या ढिगाऱ्यावर शिंपडलें. पाहतां पाहतां सर्व नाग जिवंत होऊन एकत्र झाले. त्या सर्वांनीं जीमूतवाहनाचे आभार मानले. नंतर जीमूतवाहन आपल्या घरीं गेला. त्याचें राज्य त्याला मिळालें व तो मलयवतीसह सुखानें राज्य करूं लागला.

सोन्याचा डोंगर

खूप खूप वर्षांपूर्वी रशियांत एक शेतकरी राहात असे. त्याला ग्रीष्क नांवाचा एक मुलगा होता. शेतीवर त्यांचें भागत नसे. म्हणून शहरांत मजूरी करण्यासाठीं ग्रीष्क निघाला.

सकाळच्या वेळीं सर्व मजूर जेथें जमत असत तेथें खांद्यावर फावडें टाकून तो उभा राहिला. बरेच लोक आले आणि जितके मजूर हवे होते तितक्या मजुरांना बोलावून घेऊन ते गेले. पण त्यांत ग्रीष्कला कोणीच बोलाविलें नाहीं.

राहिलेले मजूर वाट पाहात होते. तोंच एक व्यापारी सोन्याच्या गाडींत बसून येतांना दिसला. त्याला पाहतांच सर्व मजूर तेथून पळून गेले. ग्रीष्क तेथेंच उभा राहिला.

व्यापाऱ्याची गाडी तेथें येऊन थांबली. त्यानें डोकें बाहेर काढून विचारलें—"मजुरी करणार काय ?" "होय त्या साठींच तर येथें उभा आहें."

"बरं तर मजुरी काय घेणार ?" व्यापाऱ्यानें विचारलें.

थोडा विचार करून ग्रीष्क म्हणाला—"शंभर रूबल घेईन एका दिवसाचे."

"बस्स ?" व्यापारी उद्गारला.

"याहून थोड्यांत कोणी येत असेल तर बघा. घेऊन जा त्याला." ग्रीष्क म्हणाला.

"तर मग उद्यां सकाळीं घाटावर ये. मी तेथें तुझी वाट पाहतों." असें सांगून व्यापारी निघून गेला.

ठरल्याप्रमाणें ग्रीष्क सकाळीं घाटावर गेला. व्यापाऱ्याची नाव तेथें तयारच होती. तो नावेंत चढल्यावर नाव चालू झाली. थोड्या दिवसांनीं नाव ज्या बेटाला लागली तेथून ज्वाळा निघत होत्या. ग्रीष्कनें

भिऊन विचारलें कीं ह्या ज्वाळा कसल्या !

"तो माझा सोन्याचा महाल आहे. सूर्याच्या किरणांनीं चमकत आहे." व्यापारी म्हणाला.

व्यापाऱ्याच्या घरांत त्याची मुलगी व बायको एवढींच माणसें होतीं. त्याची मुलगी फार सुंदर होती. तिला पाहून श्रीष्कचें यौवन जागें झालें. तो स्वतः सुंदर असल्या-मुळें त्या मुलीचें सुद्धां त्याच्यावर प्रेम बसलें. त्या दिवशीं रात्रीं व्यापाऱ्यानें त्याला मेजवानी दिली. जेवतांना म्हणाला—"उद्यांपासून कामाला लागावयाचें आहे."

जेवणानंतर व्यापाऱ्याची मुलगी श्रीष्कला एका बाजूला घेऊन गेली. तेथें त्याच्या हातांत एक लहानशी पेटी देऊन म्हणाली—"ही पेटी सतत आपल्याजवळ बाळग. ह्यांत एक लोखंडाचा तुकडा व एक गारेचा तुकडा आहे. ह्या बेटावर जर कधीं कांहीं तुझ्यावर संकट आलें तर त्या लोखंडी तुकड्यानें त्या गारेवर जोरानें मार म्हणजे तुझें संकट दूर होईल." इतकें सांगून ती निघून गेली.

दुसऱ्या दिवशीं व्यापारी त्याला घेऊन सोन्याच्या डोंगराजवळ आला. त्यानें श्रीष्कला डोंगरावर चढण्यास सांगितलें. परंतु तो डोंगर अगदीं गुळगुळीत असल्यानें त्याला वर चढतां आलें नाहीं.

"दमलास वाटतें ! बरं, हें सरबत घे म्हणजे हुशारी वाटेल." असें म्हणत त्यानें कांहीं तरी त्याला प्यायला दिलें. त्या बरोबर तो बेशुद्ध होऊन पडला.

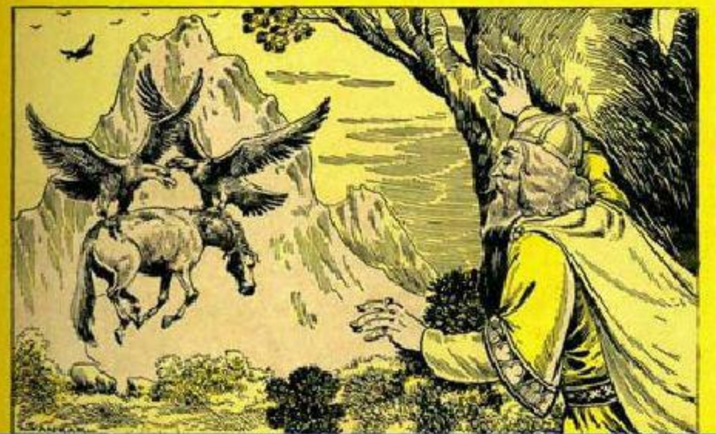
व्यापाऱ्यानें बरोबर आणलेल्या घोड्याचें पोट फाडलें. त्यांतील आंतडें वगैरे सर्व बाहेर काढून टाकलें. नंतर त्यांत श्रीष्कला घालून शिवून टाकलें व तो एका झाडा खालीं जाऊन बसला. थोड्याच वेळांत दोन मोठमोठे पक्षी आले आणि घोड्याला उचलून डोंगराच्या शिखरावर घेऊन गेले. तेथें बसून त्यांनीं घोड्या-वर यथेच्छ ताव झोडला आणि त्याचा सांगाडा शिल्लक राहिल्यावर पक्षी तेथून उडून गेले.

सावध झाल्यावर श्रीष्क चहूंकडे पाहूं लागला आणि घाबरून मोठ्यानें ओरडला—"शेटजी ! शेटजी !! कुठें गेलांत !"

"मी कोठें गेलों नाहीं येथेंच डोंगराच्या पायथ्याशीं उभा आहें. तूं आपल्या फावड्यानें बरेंच सोनें खणून खालीं ढकल." व्यापारी म्हणाला.

श्रीष्क उठला. बिकट परिस्थिति जाणून कामास लागला. संध्याकाळपर्यंत त्यानें खणून

खालीं लोटण्याचें काम करीत राहिला. व्यापाऱ्यानें खालीं आपल्या गाड्या भरल्या व म्हणाला—"बस्स. आतां पुरें. फार मोठें काम केलेंस. उपकार झाले माझ्यावर. आतां मी निघालें." असें म्हणत तो जाऊं लागला.

"आणि मी ?" ग्रीष्क ओरडला.

"तुझ्यासारखे नव्याण्णव मजूर तेथेंच राहिले. तूं शंभरावा. रामराम चलतों मी." व्यापारी गाडी घेऊन निघून गेला.

ग्रीष्कला आतां कळलें कीं व्यापाऱ्याला पाहतांच मजूर कां पळाले. आतां काय करावें हें त्याला कळेना. तेव्हां त्याला खिशांतील पेटी लागली. तेव्हां त्याला त्या मुलीनें पेटी देतांना सांगितलेली गोष्ट आठवली. त्यानें ती पेटी उघडली. गारगोटीवर लोखंडाची सळई आपटली. त्याबरोबर त्यांतून दोन मोती बाहेर पडले आणि क्षणार्धांत त्यांचीं दोन माणसें झालीं. "काय पाहिजे ?" त्यांनीं विचारलें.

त्यांना समोर पाहतांच ग्रीष्क प्रथम थोडा घाबरला. परंतु थोड्या वेळानें स्वतःला सावरून म्हणाला—"मला डोंगराच्या खालीं पोहोंचवा." त्या बरोबर आपण समुद्र किनाऱ्यावर पोहोंचल्याचें त्याला दिसलें. [illegible] वेळांत तेथें एक नाव आली. तो तिच्यांत बसला आणि आपल्या गांवीं जाऊन पोहोंचला.

कांहीं दिवस गेल्यावर ग्रीष्क पुन्हां एके दिवशीं कुदळ खांद्यावर टाकून मजुरीसाठीं नाक्यावर जाऊन उभा राहिला. पूर्वीप्रमाणेंच सोन्याच्या गाडींतून व्यापारी आला. त्याला पाहतांच सर्व मजूर भिऊन पळून गेले. ग्रीष्क मात्र तसाच तेथें उभा राहिला. व्यापाऱ्यानें गाडींतूनच बाहेर डोकें काढून 'मजूराचें काम करणार काय' असें ग्रीष्कला विचारलें. तो तयार झाला.

व्यापाऱ्यानें त्याला ओळखलें नाहीं. नेहमींप्रमाणें त्यानें विचारलें, मजूरी काय घेणार ?

"दोनशें रूबलपेक्षां एक कवडीहि कमी घेणार नाहीं." ग्रीष्क म्हणाला.

"इतकी ! अरे ! मी ह्याची अर्धी मजुरी सुद्धां कोणास दिलेली नाहीं." व्यापारी म्हणाला.

"तरी मी ह्याहून कमीवर येणार नाहीं. जो कोणी येईल त्याला घेऊन जा. ते पहा, सारे मजूर तुमची गाडी पाहतांच पळून चालले आहेत." ग्रीष्क म्हणाला.

"ठीक आहे. उद्यां पाहाटेच घाटावर ये. मी तेथें तुझी वाट पाहतों." एवढें सांगून व्यापारी निघून गेला.

ठरल्याप्रमाणें श्रीष्क व्यापाऱ्याबरोबर सोन्याच्या घेटावर गेला. दुसऱ्या दिवशीं व्यापारी त्याला सोन्याच्या डोंगराजवळ घेऊन आला व वर चढण्यास सांगितलें. पण तो चढूं शकला नाहीं.

"हें औषध घे. ह्यानें ताकत येईल." असें म्हणत व्यापाऱ्यानें त्याला पिण्यासाठीं एक पेय दिलें. पण श्रीष्कला तें माही तहोतें. म्हणून तो आपल्या जवळीचील पाण्या बाटली काढून व्यापाऱ्याला म्हणाला—"माझ्याजवळ आहे पाणी. तुम्हीं सुद्धां घ्या." आणि त्याला तें पिण्यास दिलें. व्यापाऱ्याला कसलीच कांहीं कल्पना नसल्यानें पाणी म्हणून त्यानें त्याचे दोन घोंट घेतले. पण तें फार जहाल औषध असल्यानें व्यापारी लगेच बेशुद्ध होऊन पडला.

व्यापाऱ्यानें बरोबर आणलेल्या घोड्याचें श्रीष्कानें पोट चिरलें. त्यांत व्यापाऱ्याला घालून शिवून टाकलें व आपण थोडा दूर जाऊन उभा राहिला. थोड्या वेळांत पक्षी आले. घोड्याला उचलून डोंगराच्या शिखरावर नेलें. चोचीनें टोंचून घोड्याला फस्त करून निघून गेले. व्यापारी डोळे उघडून पाहूं लागला तों त्याला आपण डोंगराच्या शिखरावर असल्याचें समजलें. तो ओरडला— "मी कुठें आहें?"

"घाबरूं नका. तुम्हीं डोंगराच्या शिखरावर आहांत आणि मी खालीं आहें. आतांपर्यंत नव्याण्णव झाले व तुम्हीं शंभरावे तुम्हीं तेथेंच रहा. मी जातों." असें म्हणून तो व्यापाऱ्याच्या घरीं निघून गेला.

नंतर त्यानें व्यापाऱ्याच्या मुलीशीं लग्न केलें आणि त्या सोन्याच्या बंगल्यांत ते दोघे सुखानें राहूं लागले.

※ व्याज ※

एका गांवांत एक शेतकरी राहात होता. तो फार गरीब होता. शेतीच्या कामासाठीं तो वेळोवेळीं कर्ज घेत असे. हळूं हळूं तो आपली सर्व शेती घालवून बसला. एक दिवस तो आपल्या सावकाराकडे गेला व त्याला म्हणाला—"आतां तुम्हांला द्यायला माझ्या जवळ फुटकी कवडीसुद्धां नाहीं. मला आश्चर्य वाटतें तुमच्या जवळ कसे एवढे पैसे जमतात?"

"आम्हीं काय कुणाचे खातोंरे। तो राम आम्हांला देतो रे॥" अरे ही सर्व त्या रामाची कृपा आहे. सावकारानें लोडाशीं रेलून तत्वज्ञान सांगितलें.

शेतकरी रामाच्या शोधार्थ निघाला. बरोबर थोडीशी शिदोरी बांधून घेतली.

जातांना वाटेंत एक ब्राह्मण भेटला. शेतकऱ्यानें आपल्याजवळील एक भाकरी त्याच्या हातावर ठेविली आणि "मी प्रभुरामचंद्राची भेट घेण्यास निघालों आहें. कोणत्या मार्गानें जावें सांगतां का?" असें विचारलें. "ह्याच मार्गानें" म्हणत तो पुढें निघून गेला.

थोडें अंतर गेल्यावर एक योगी दिसला. शेतकऱ्यानें आपल्या जवळील एक भाकर त्याच्यासमोर ठेवून दंडवत केला व म्हणाला— "रामचंद्राकडे जाण्याची वाट कोणची? योगी कांहीं न बोलतांच पुढें निघून गेला.

शेतकरी तसाच आणखी पुढें गेला. तेथें त्याला रस्त्याच्या कडेला एक गरीब माणूस बसलेला दिसला. त्याला पाहतांच शेतकऱ्याला दया आली. त्यानें आपल्या जवळची उरलेली तिसरी भाकरी त्याला दिली आणि घटकाभर विसावा घेण्यासाठीं तेथेंच बसला.

आत्मा शांत झाल्यावर गरिबानें विचारलें कोठें चाललांत दादा ?

"असें ऐकलें आहे, रामाची भेट घेतली कीं धन मिळतें. म्हणून त्याला भेटायला निघालों आहें. मी वाटेंत एकदोघांना मार्ग विचारला. पण कोणी कांहीं उपाय सांगितला नाहीं. तुम्हांला माहीत असेल तर तुम्हीं तरी सांगा." शेतकरी म्हणाला.

"मीच आहें राम." स्मित करून तो माणूस म्हणाला—"हा घे शंख. हा वाजविलास म्हणजे तुला काय पाहिजे असेल तें मिळेल." त्यानें शेतकऱ्यास शंख वाजविण्यास शिकविलें.

शेतकरी शंख घेऊन घरीं आला. तेव्हांपासून त्याला कशाची कमतरता भासली नाहीं. तो सुखानें राहूं लागला.

सावकारानें हळूं हळूं शेतकऱ्याची सर्व माहिती काढली आणि शंखाचा महिमा कळतांच तो लांबविला. पण त्याला तो वाजवितां आला नाहीं. आतां काय करावें ! म्हणून तो शेतकऱ्याच्या घरीं गेला आणि म्हणाला—"तुझा शंख माझ्याजवळ आलेला आहे. तो तुला पाहिजे असेल तर एक अट कबूल करावी लागेल. म्हणजे या शंखांतून जेवढें तुला मिळेल त्याच्या दुप्पट मला मिळालें पाहिजें. नाहीं तर तुझ्या कर्जाबद्दल मी हा शंख ठेवून घेणार."

दुसरा मार्गच नसल्यानें शेतकऱ्यांनें त्याचें म्हणणें मान्य केलें. तेव्हांपासून शेतकऱ्याला जें कांहीं धन मिळे त्याच्या दुप्पट सावकाराला मिळूं लागलें.

शेतकऱ्याला सावकाराचा फार राग आला. एक दिवस तो मनांत म्हणाला—'फुटूं दे माझा एक डोळा' आणि त्यानें शंख फुंकला. शेतकरी एकाक्ष झाला पण इकडे सावकाराचे दोन्हीं डोळे फुटले.

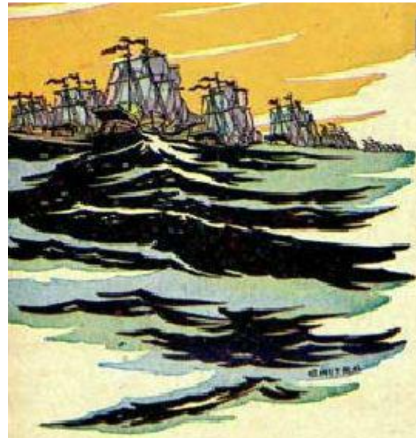

[७]

कारामोरान नदीच्या दक्षिणेकडे मंजी नांवाचा एक देश होता. हा देश फार सुखवस्तू होता. चंगेझखानाची नजर या देशावर जाण्यापूर्वीं या देशावर फक्फूर नांवाचा राजा राज्य करीत असे. हा राजा प्रजावत्सल होता. गरिबांवर पोटच्या पोरांप्रमाणें त्याची माया होती. कोणी गरीब आपल्या मुलांचें पालन पोषण करूं शकला नाहीं तर राजा त्या मुलांना राज्याच्या अनाथालयांत ठेवून घेई. अशा तऱ्हेनें २० हजारांवर अनाथ मुलांचें लालन अनाथालयांत होत असे.

राजा कधीं राज्याच्या पाहणीस जाई तेव्हां त्याला जर कोठें दोन मोठ्या घरांमध्यें एखादी गवतानें शाकारलेली झोपडी दिसे तर तो त्या झोपडीच्या जागीं त्या दोन्ही घरांच्या बरोबरीचें घर बांधून देई.

हा उदार व प्रजावत्सल राजा कधीं कोणाशीं युद्ध करावयास गेला नाहीं. त्याच्या प्रजेला देखील युद्धाची सवय नव्हती. त्याच्या राज्यांत सदा शांतता नांदत होती. कधीं कोणी त्याच्या राज्यावर स्वारी केली नव्हती. देशाच्या प्रत्येक नगराच्या चारी बाजूला मोठा खंदक होता. खंदक पार करून जायला लाकडी पूल असत. शत्रू दिसला

की पूल उचलून ठेवीत. शहरांत प्रवेश मिळणें शत्रूला अशक्य होतें.

मंजी देशांत योद्धे कमीच होते व घोडे देखील कमीच होते. म्हणून बव्या खानाला तो देश जिंकणें फार सोपें गेलें. ज्योतिष्यांनीं देखील असें भविष्य वर्तविलें होतें कीं जोंपर्यंत शंभर डोळे असणारा चौकस वीर या देशावर स्वारी करणार नाहीं तोंपर्यंत शत्रूचें भय नाहीं.

बव्या खानाची सत्ता बारा बलाढ्य मांडलिकांनीं मान्य केली होती. त्याच्या पदरीं बचान चिन्ग सियान्ग नांवाचा एक शूर सरदार होता. सन् १२६८ मध्यें बव्या खानानें आपल्या या सरदाराला एक मोठें घोडदळ आणि आरमार बरोबर देऊन मंजी देशावर स्वारी करण्यासाठीं पाठविलें.

बचाननें मंजी राज्यावर स्वारी केली. हायन्गान चौ नगरांत शिरून त्यानें तेथील प्रजेला बव्या खानाची सत्ता मान्य करण्यास सांगितलें. परंतु प्रजेनें तें मान्य केलें नाहीं. परंतु बचाननें त्यांच्यावर कोणत्याहि प्रकारें अत्याचार केला नाहीं. आपलें सैन्य घेऊन तो पुढें गेला. त्यानें आणखी एका नगरावर स्वारी केली. तेथील प्रजेनें देखील बव्या खानासमोर मान तुकविण्यास नकार दिला. अशा प्रकारें एका मागून एक पांच नगरांवर स्वाऱ्या करीत बचाननें सहाव्या नगरावर स्वारी केली. तेथील प्रजेनें बव्या खानाचें आधिपत्य स्वीकारण्याचें नाकारल्यावर त्यानें तेथील प्रजेची कत्तल केली.

बचाननें पहिल्या पांच शहरांवर अत्याचार केला नाहीं तर त्याचेंहि एक कारण होतें. बव्या खान पाठीमागून मदतीसाठीं आणखी एक सैन्य पाठवणार आहे हें त्याला माहीत होतें. म्हणून तीं पांच नगरें सोडून बचाननें त्याच्या पुढील बारा नगरें एका मागून एक जिंकली आणि मंजी देशाची राजधानी किन्साय नगरीं येऊन थडकला. राजा व राणी या किन्साय नगरीं रहात असत.

राजा बचानचें सैन्य पाहून घाबरून गेला. त्यानें एक हजारांवर जहाजें मागविलीं आणि समुद्री द्वीपांत पळून गेला. इकडे राणीनें नगराच्या रक्षणाची व्यवस्था करावयाचें ठरवून उरलेल्या सैन्याची जमवाजमव केली. परंतु तिला असें कळलें कीं स्वारी करणाऱ्या सैन्याचा सेनापति शंभर डोळे असलेला कोणी वीर आहे. (बचान या शब्दाचा अर्थ 'शंभर डोळ्यांचा' असा आहे.) तिला ज्योतिष्यांनीं वर्तवलेलें भविष्य आठवलें. म्हणून तिनें हताश होऊन संधी करण्याचें कबूल केलें.

राजधानीच पडल्यावर बव्या खानाचें वर्चस्व सर्व देशानें मान्य केलें. फक्त एका नगरानें शत्रूसमोर मान तुकविणें मान्य केलें नाहीं. त्या नगराचें नांव सियान्ग-यून्ग-यू असें होतें. मंजी देश स्वाधीन होऊन पुरीं तीन वर्षें लोटलीं तरी तें एकटें नगर शत्रुसैन्याला तोंड देत राहिलें.

बव्या खानाचें सैन्य वेढा घालून बसलें असूनहि तें शत्रूला कां जिंकूं शकलें नाहीं ?

या नगराच्या तीन बाजूला एक मोठें सरोवर होतें. फक्त उत्तरेकडून शत्रु सैन्याला हल्ला करणें शक्य होतें. नगराच्या रक्षणार्थ नागरिकांचें जें सैन्य उभारण्यांत आलें होतें त्यानें नगराच्या रक्षणासाठीं आपल्या शक्तीची पराकाष्ठा केली. जरूर असलेली रसद, दारू गोळा वगैरे सरोवर पार करून नागरिक आणीत असत. म्हणून वेढा अयशस्वी ठरला.

पोलोल, मार्को व त्यांचे वडील बव्या खानाच्या पदरीं नोकरीला होते. त्यांनीं मदत केली नसती तर सियान्ग-यून्ग-यू

नगर बड्या खानाच्या हातीं कधींच आलें नसतें.

एके दिवशीं सियान्ग-यून्ग-पू नगराचे कांहीं रहिवाशी बड्या खानाकडे गेले व त्यांनीं वेढा अयशस्वी होण्याचें कारण सांगितलें.

"हें शहर जिंकण्यासाठीं कांहीं तरी उपाय केला हा पाहिजेच." बडा खान म्हणाला.

तें ऐकून पोलोल म्हणाला—"एक उपाय आहे. एक विशेष प्रकारचें हत्यार आहे तें. तें करणारे लोक बड्या खानाच्या पदरींच आहेत. तें शस्त्र म्हणजे दगड फेंकण्याचें एक तऱ्हेचें यंत्र. हें यंत्र कित्येक मण वजनाचा दगड दूर फेंकूं शकतें.

"तर मग तें यंत्र तयार करायला सांग." बड्या खानानें पोलोलला आज्ञा केली.

पोलोलच्या अनुयायांपैकीं दोघांना तें यंत्र तयार करतां येत होतें. त्यांनीं तीन यंत्रें तयार केलीं. बडा खान व त्याचे सरदार तें यंत्र पाहून चकितच झाले. त्यांनीं यंत्र तयार करणाऱ्या कारागिराला मिठीच मारली.

बड्या खानाच्या सैनिकांनीं हीं यंत्रें सियान्ग-यान्ग-पू नगराच्या तटाजवळ पोंचतीं केलीं. या यंत्रानें नगरांत फेंकलेला एक दगड जेव्हां नगराच्या मध्यभागीं असलेल्या एका इमारतीवर जाऊन पडला तेव्हां तेथील लोकांची तारांबळच उडून गेली. लोक घाबरून वाट फुटेल तिकडे पळूं लागले. या हल्ल्यासमोर उभे राहण्याची कोणाची छाती नव्हती. म्हणून नागरिकांनीं इतर नगरांच्या रहिवाश्यांप्रमाणें बड्या खानाच्या सर्व अटी कबूल करून नगर त्याच्या स्वाधीन केलें.

[पुढील वर्णन पुढील अंकीं]

चोराच्या मनांत चांदणें

एके दिवशीं एका नोकरानें अकबर बादशहाच्या राजमहालांतल्या कपटांतला एक रत्नहार चोरून नेला. अकबरानें चोराला पकडून द्यायचें काम बिरबलाकडे दिलें. बिरबलानें त्या कपाटांत आपलें डोकें खुपसलें आणि कांहींतरी पाहात असल्या सारखें ढोंग केलें. थोड्या वेळानें बाहेर डोकें काढून तो बादशहाला म्हणाला—"जहापनाह चोर सांपडला. चोरानें काळोख्या रात्रींच चोरी केली आहे. चांदण्या रात्रीं चोरी केली तर कोणी पाहील ही भीति त्याला वाटत होती. पण त्या काळोख्या रात्रीं देखील त्याच्या मनांत चांदणें होतेंच आणि आतां देखील आहेच. चोरी करतांना त्याच्या दाढीला चिकटलेली गवताची काडी मला त्या मनांतल्या चांदण्यामुळें आतां दिसत आहे."

बिरबलचें हें वाक्य कानीं पडतांच एका नोकरानें दाढीवर हात फिरवला. बिरबलनें त्या नोकराचा हात धरून सांगितलें—"हा पहा चोर!"

गरीब जीवन

विक्रमार्कनें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां एकदां झाडाजवळ गेला. झाडावरचें शव खांद्यावर टाकून पुन्हां स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला—"राजा, तूं या वेळीं गाद्यागिर्द्यांवर लोळावयाचें सोडून हें काय आरंभिलें आहेस ! तुला कंटाळा कसा येत नाहीं ! तुझी थोडी तरी करमणूक व्हावी म्हणून मी तुला हेमांबिकेची गोष्ट सांगतो. तिचें ज्याच्यावर प्रेम होतें त्याचें दारिद्र्य पाहून तिनें त्याला सोडून दिलें. हें काय प्रेम म्हणावयाचें ? ऐक बरं का गोष्ट—

बलभी नांवाचें एक नगर व्यापारासाठीं फार प्रसिद्ध होतें. त्या गांवीं धनगुप्त नांवाचा एक वैश्य रहात असे. व्याज बट्ट्याच्या व्यापारांत त्यानें पुष्कळ चुका केल्या आणि शेवटीं गरीबी त्याच्या नशिबीं आली. त्याला हेमांबिका नांवाची एकुलती एक मुलगी होती.

मुलगी मोठी झाली तेव्हां तिच्या लग्नाची काळजी मातापित्यांना वाटूं लागली. अनेक स्थळें पाहिलीं. पण मनासारखें एकहि मिळालें नाहीं, कुळ मोठें तर विद्या नाहीं. गुण होते तर धन नाहीं. धन होतें तर धर्म नाहीं. परंतु हेमांबिकेनें एके दिवशीं स्वतःच वर-शोधन केलें. विनयगुप्त नांवाचा एक तरुण होता. तो रूपगुण संपन्न होता. सुशिक्षित व सुसंस्कृत होता. परंतु उच्चकुळांत त्याचा जन्म झालेला नव्हता. तो वलभी नगरच्या व्यापाऱ्यांकडे मेहनत मजुरी करून कसा तरी उदरनिर्वाह चालवीत असे.

हेमानें लग्न करण्याचें वचन दिलें. परंतु तिच्या आईवडिलांना नीच कुळांतल्या मुलाशीं आपल्या एकुलत्या एका मुलीचें लग्न लावून देणें मुळींच आवडलें नाहीं. विनय नांवा-प्रमाणेंच विनयशील गुणी व बुद्धिमान होता. परंतु कुळगोत्र पाहिल्या शिवाय मुलीला कसें द्यावयाचें ? मुलगीच हट्टाला पेटल्यावर धन-गुप्तनें निराश होऊन आपली पसंती दिली. एवढें मात्र त्यांनीं बजावून सांगितलें कीं पुढें आम्हांला नांवें ठेवूं नकोस.

हेमांबिका व विनयचें लग्न ठरलें व मुहूर्त पण ठरला. विनयला आनंद झाला. इतक्या मोठ्या कुळांतल्या मुलीशीं आपलें लग्न होणार हें आपलें केवढें मोठें भाग्य ! तो हेमांबिकेला म्हणाला—"हेमा, तुझ्या वडि-लांनीं संमति दिली हें आपलें दोघांचें भाग्यच समज ! परंतु मला आपलें असें वाटतें कीं तूं लग्नापूर्वीं आपलें घर पाहून घ्यावें. घरांत कांहीं फेरबदल करावयाचा असेल तर तो मी करून ठेवतों. गृहप्रवेशाच्या पूर्वीं हें करून टाकलेलें बरें असें मला वाटतें."

दुसऱ्या दिवशीं हेमानें मेणा आणविला व सर्वांत उत्तम अशी रेशमी साडी नेसून विनयचें घर पहावयास निघाली. विनयनें घराची

खूण सांगितली होती. मोठा रस्ता संपला, बाजारपेठ संपली व एका गल्लींत मेणा आला. ती गल्ली देखील संपली. गांवाच्या वेशी बाहेर मेणा आला तरी विनयचें घर आलें नाहीं. तिला कांहीं कळेना. दुतर्फा कचऱ्याचे ढीग पडले होते. "हें काय! विनयच्या घरीं जाण्याची वाट इतकी का घाण आहे?" हेमाच्या मनांत विचार आला.

शेवटीं मेणा कचऱ्याच्या एका ढिगा-जवळ थांबला. हेमा मेण्यांतून खालीं उतरली व तिनें समोरच्या घराकडे चकित होऊन पाहिलें. मातीच्या भिंती, कौलारू घर, मातीची जमीन, सर्वच तिच्या अपेक्षेबाहेर.

त्याच वेळीं हंसत मुखानें विनय घराच्या बाहेर आला. म्हणाला—"हेंच आपलें घर. आंत येऊन पहा. फार वेळ लागणार नाहीं पहायला. घर तसें मोठें नाहीं."

आंत जायची वाट फार चिंचोळी होती. हेमानें आंत पाऊल ठेवल्याबरोबर तिच्या साडीचा रेशमी पदर केरसुणींत अडकला. ती बाजूला सरकली तर भिंतीवर जाऊन आदळली. तिच्या डोक्यांत कोळिष्टकें अडकलीं. तिच्या सुंदर रेशमी साडीला भिंतीवर सांचलेली धूळ लागली. हेमा रडकुंडीस आली.

विनयनें हें सर्व पाहिलेंच नाहीं. तो पुढें चालला होता. हेमा पाठोपाठ आंत चालली होती. तो म्हणत होता, 'हें सैंपाकघर, ही झोंपायची खोली, हा पुढें व्हरांडा आहे, ही सामानांची खोली वगैरे वगैरे.'

हेमांबिका विनयच्या पाठोपाठ चालली होती खरी. पण तिचें विनयच्या बोलण्याकडे लक्ष कोठें होतें? तिच्या मनांत एकच एक विचार घोळत होता, ह्या घरांत सर्व आयुष्य कसें काढावयाचें?

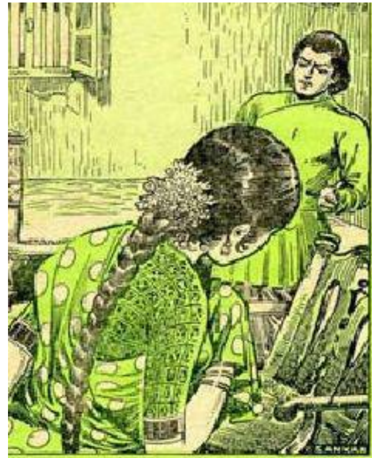
झोंपायची खोलीच त्यांतल्या त्यांत जरा स्वच्छ होती. खोलींत एक जुनी खुर्ची होती. त्या खुर्चीवर देखील धूळ सांचलेली होती.

विनय म्हणाला—"बस येथें, घराची दुरुस्ती चालू आहे. मजूर काम करीत आहेत. मी त्यांना कामें सांगून हा आलोंच! तूं येथें बसून घरांत कोठें कशा तऱ्हेचा बदल करावा लागेल विचार करून मला सांग. जो होईल तो खर्च केलाच पाहिजे." असें सांगून विनय निघून गेला.

हेमानें सासरचें घर इंद्रभवन असेल अशी कल्पना केली होती. पण हें सर्व

काय ? माझ्या नशिबीं आतां हेंच का येणार ? नको बाई ! त्यापेक्षां मी कुंवारीच राहीन. विचार करीत ती खुर्चीवर बसली. खुर्चीवर धूळ सांचली असल्याचें ती पार विसरून गेली. तिच्या हाताला धूळ लागली. साडी घाण झाली. "नको बाई हें कुलक्षणी घर ! जिकडे पहावें तिकडे धूळ आणि कोळिष्टकें !" ती तेथून उठली आणि विनयशीं एक शब्द बोलल्याशिवाय मेण्यांत येऊन बसली.

तेवढ्यांत विनय बाहेर आला. तिला मेण्यांत बसलेली पाहून म्हणाला–"काय, झालें काय ? तुला कोठें कांहीं लागलें का ? रडायला काय झालें ?"

"लागावचें काय ? अंगाला धूळ, तोंडाला धूळ, साडीला धूळ, डोक्यांत कोळिष्टकें आणखी काय लागायचें उरलें आहे ? मला एक क्षणभर देखील येथें रहावत नाहीं. जीव कोंदटल्यासारखा झाला आहे. मी येतें." हेमा म्हणाली.

"ही साडी थोडीशी खराब झाली म्हणून तूं रडते आहेस ? माझें घर तूं आल्याबरोबर राजाचा महाल होणार आहे. तूं या घराची मालकीण झालीस म्हणजेच हा महालसारखा वाटूं लागेल मला ! तूं आल्यावर तुला जें जें करावयाचें असेल तूंच करून घे." विनय म्हणाला.

"सोन्यासारखी साडी घाण झाली. सारें अंग धुळीनें माखलें आहे. घरीं जाऊन आंघोळ करीपर्यंत मनाला कांहीं सुचावयाचें नाहीं." विनयचें म्हणणें जणुं कांहीं तिच्या कानावरच पडलें नाहीं. ती आपल्याच नादांत बोलत होती.

विनयच्या विचारांत पण बराच बदल झाला हेमाचें वागणें पाहून. म्हणाला– "हेमा ! मी मोठी चूक केली तुला येथें बोलावून. तूं येथें एक क्षणभर देखील राहूं शकत नाहींस तर पुढें आयुष्य कसें घाल-वणार ! माझीच चूक. मी थोरा मोठ्यांशीं संबंध जोडण्याची हाव तरी कां दाखवावी !"

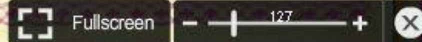
हेमा मेण्यांत बसून आपल्या घरीं निघून गेली. विनय पुन्हां तिला भेटायला देखील गेला नाहीं. त्यानें कान धरला, पुन्हां त्यानें धनगुप्त याच्याकडे निरोप पाठवला कीं मी तुमच्या मुलीच्या योग्य नाहीं.

हेमाच्या आईवडिलांना हा संबंध मोडल्याचें थोडें देखील दुःख झालें नाहीं. उलट त्यांनीं असा विचार केला कीं पोरीचें भाग्य म्हणून हें लग्न मोडलें. हेमाला वाटलें कीं विनयचें प्रेम खोटें होतें म्हणून त्यानें कांहीं तरी कारण काढून नकार दिला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें– "राजा, आतां हें सांग कीं विनयनें केलें हें बरोबर केलें का ? त्यांचें हेमावरचें प्रेम खरें होतें कीं खोटें ? त्यांचें प्रेम खोटेंच होतें तर त्यानें हेमाच्या मनांत विश्वास उत्पन्न होण्यासाठीं तरी प्रेमाचें सोंग रचावयाचें होतें. तिच्या मनाला जो इतका धक्का बसला होता तो तरी कमी झाला असता. ती निघून गेल्यावर त्यानें निर्दयपणेंच हा निरोप

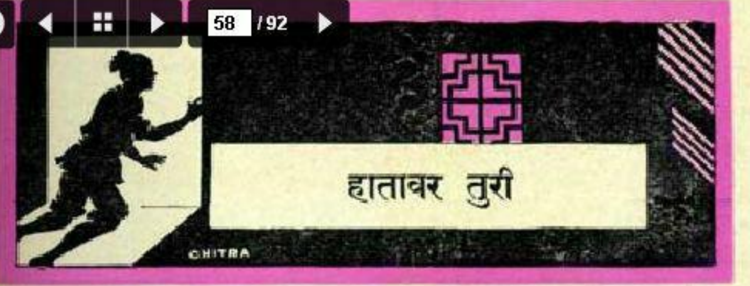

पाठवला नाहीं का कीं तिच्या योग्य मी नाहीं. या सर्व प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून जर तूं दिली नाहींस तर त्याचा जो परिणाम होईल तुला माहीत आहेच. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायावर पडतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"हेमावर विनयचें खरें प्रेम होतें यांत मला तिळमात्र संशय वाटत नाहीं. हेमाचें देखील त्याच्यावर प्रेम होतें यांत शंका नाहीं. परंतु आपल्या प्रियकराच्या गरीबीची तिला कल्पना नव्हती. तिच्या लहानपणापासूनच्या संवयीच अशा कांहीं होत्या कीं तिला आपल्या भवितव्या-बद्दल शंका वाटूं लागली. म्हणून ती घाबरली. विनयनें थोड्या दमानें काम घेतलें असतें तर बरें झालें असतें. दु:खाचा वेग ओसरल्यावर तिनें नकार दिला असता तर तिच्या प्रेमाविषयीं संशय करायला जागा राहिली असती. विनयचें तिच्यावर प्रेम होतें यांत शंकाच नाहीं. नाहींतर त्यानें आपल्या गरिबीची लपवालपव केली असती. परंतु त्यानें आपल्या गरिबीची तिला पूर्वीच कल्पना यावी म्हणून तिला आपल्या घरीं बोलावून नेलें. तिच्या मनाला दु:ख झालेलें पाहून त्याला वाटलें कीं तिच्या योग्य मी नाहीं. त्याचें प्रेम तिच्यावर नाहीं, हें कोठें सिद्ध होतें! उलट तिचें आयुष्य जास्त सुखी करण्यासाठींच तो तिच्या वाटेवरून बाजूला झाला. असें नाहीं का. मग प्रेमाचें सोंग पांघरून तो कसा काय बसणार?"

अशा प्रकारें मौन भंग होतांच वेताळ नाहींसा झाला व पुन्हां झाडावर जाऊन फांदीवर लटकूं लागला. (कल्पित)

सहस्र वर्षें लोटली असतील, फार पूर्वी हान्ग चौ नगरीं एक प्रसिद्ध चोर रहात असे. त्याचें खरें नांव कोणालाहि माहीत नव्हतें. त्यानें शेकडों घरीं चोरी केली असेल पण तो कधीं कोणाच्या नजरेस पडला नव्हता. तो ज्या घरांत चोरी करीत असे त्या घरांत भिंतीवर लिहून ठेवी—"हा पहा आलों!" म्हणून लोक त्याला "हा पहा आलों!" या नांवानेंच ओळखीत.

हळूं हळूं 'हा पहा आलों' चे अत्याचार इतके वाढले कीं लोकांना असह्य वाटूं लागले. सरकारकडे गाऱ्हाणी जाऊं लागली कीं चोराच्या अत्याचारांना आळा बसेल असें कांहीं तरी करावें. राजानें आपल्या कोतवालाला बोलावून हुकूम सोडला कीं एका महिन्याचा आंत चोर पकडला गेला नाहीं तर एकेकाला फांशीवर चढविण्यांत येईल.

चोर हुशार होता. त्याला पकडणें कांहीं सोपें काम नव्हतें. परंतु काम कितीहि कठीण असलें तरी मन लावून केलें तर अशक्य गोष्ट देखील शक्य होते. कांहीं सैनिकांनीं आपला जीव वांचविण्यासाठीं एका माणसाला धरलें आणि न्यायाधिशासमोर त्याला उभा करून म्हणाले—"हाच तो चोर! शिक्षा करावी!"

न्यायाधिशानें विचारलें—"तुमच्याजवळ पुरावा काय आहे? कोणी साक्षीदार आहे का?"

सैनिक म्हणाले—"साक्षीदार कशाला हवा? इतकी धांवपळ करून आम्ही त्याला पकडलें आहे. आमच्यावर आपला विश्वास नाहीं का?"

"मालक, मी नाहीं चोरी केली. कोणाला तरी पकडून आपल्या समोर हजर करून स्वत:चा जीव वांचविण्यासाठीं यांनीं माझ्यावर

हा अत्याचार केला आहे." सैनिकांनीं कैद करून आणलेला मनुष्य म्हणाला.

सैनिकांच्या वतीनें कोतवाल म्हणाला—"याच्या शापांवर विश्वास करणें बरोबर होणार नाहीं. हाच खरा चोर आहे. जर आतां याला सोडून दिलें तर हा पुन्हां हातीं लागणार नाहीं."

कोतवालानेंच इतका आग्रह केल्यावर न्यायाधीश म्हणाला—"तर मग याला तुरुंगांतच ठेवा. जोंपर्यंत न्यायविचार पूर्ण होत नाहीं तोंपर्यंत याला तेथेंच राहूं द्या. खरें खोटें कळेलच लवकर."

ज्याला धरलें होतें तोच खरा चोर होता. तुरुंगांत पाय पडल्याबरोबर तो जेलरला विनम्रपणें म्हणाला—"हुजूर, नवे कैदी आपल्याकडे रिकाम्या हातानें आलेले आपणांस आवडत नसतील, नाहीं. पण मी काय करूं! या शिपायांनीं मला धरलें तेव्हां माझ्याजवळ जें कांहीं होतें तें सर्व यांनीं लुबाडून घेतलें. आपल्याला हरकत नसेल तर आपण त्या डोंगरावरच्या देवीच्या देवळांत जाऊन मागच्या बाजूस पिंपळाच्या पाराखालीं पुरून ठेवलेलें धन घेऊन या. सोन्याच्या दहा विटा आणि मणभर चांदी आहे."

त्याच्या बोलण्यावर जेलरचा विश्वास बसला नाहीं. तो म्हणाला—"तूं बराच बाताड्या दिसतो आहेस कीं रे!" पण तो त्याच्या बोलण्याची प्रचीति पटावी म्हणून देवीच्या देवळांत गेला व खरोखरच चोरानें सांगितल्या प्रमाणें त्याला तेथें धन मिळालें. म्हणून चोराची मिजास तुरुंगांत वाढली.

कांहीं दिवसांनीं चोर म्हणाला—"मालक, पुलाखालीं देखील मी धन पुरून ठेवलें आहे. तें सुद्धां पाहिजेतर घेऊन या."

"पुलावर नेहमीं लोकांची येजा असते!" जेलर म्हणाला.

"त्यांत काय? कपडे धुण्याकरतां म्हणून एका टोपल्यांत कपडे घालून पुलाखालीं जा. तेथें कपडे काढून ठेवा आणि धन टोपलींत भरून त्यावर पुन्हां ओले कपडे ठेवून घेऊन या! वेश पालटून जा म्हणजे झालें!" चोर म्हणाला.

जेलरनें तसेंच केलें. या खेपेस त्याला जास्तच सोनें व चांदी मिळाली. अर्थातच जेलरचा चोरावरचा विश्वास वाढत गेला. दोघांची मैत्री वाढत गेली. त्या दिवशीं रात्रीं जेलर चोराला भेटायला आला. बरोबर प्यायला दारूसुद्धां घेऊन आला.

दोघे दारू पिऊन गप्पा मारीत बसले होते. संधी पाहून चोर जेलरला म्हणाला—"मित्रा! तुझ्या सारखा मित्र मी आपल्या आयुष्यांत कधींच पाहिला नाहीं. म्हणून तुला आपली घरची स्थिति सांगत आहें. माझी बायको फार आजारी आहे. मला शिपायांनीं धरून आणलें तेव्हां तिच्या प्रकृतीची फारच नाजुक स्थिति होती. माझ्या एकुलत्या एका तहान्या मुलाची काय स्थिति झाली असेल, देवच जाणें. एकदां भेटून यावें म्हणतों. मी निर्दोष आहें. मी 'हा पहा आलों' नाहीं हें

कळल्यावर न्यायाधीश मला सोडीलच. पण तोंपर्यंत त्या माता व लेकरांचें काय होईल कोणास ठाऊक?"

कैद्याला असें जाऊं देणें कायद्याविरुद्ध असून सुद्धां त्याच्या उपकाराच्या भाराखालीं वांकून जाऊन जेलरला नकार देववेना. चोर फाटकांतून बाहेर गेला नाहीं तर भिंतीवर चढून पलीकडे गेला.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच तो परत आला आणि जेलरला जागा करून म्हणाला—"हा पहा आलों!" "हा पहा आलों!"

"तूं शब्दाचा धनी आहेस खरा!" जेलर खूष होऊन म्हणाला.

"अरे त्यांत काय! तुमचा अपमान झालेला मला कसा सहन होईल? तुमच्या उपकाराची फेड मी कधीं करूं शकणार नाहीं. तरी जराशी भेट म्हणून मी एक वस्तु तुमच्या घरीं टाकून आलों आहे. ती घेऊन या. मी जास्त वेळ येथें राहूं शकणार नाहीं." चोर म्हणाला.

जेलर घरीं निघून गेला.

"मी तुमच्याकडे निरोप पाठविणार होतें कीं तेवढ्यांत तुम्ही आलांत म्हणून बरें झालें. आज सकाळीं काय घडलें माहीत आहे का? घराच्या छपरावर पावलांचा आवाज ऐकूं आला. इतक्यांत हें गाठोडें वरून खालीं पडलें. सोडून पाहिलें तर आंत सोन्या चांदीच्या ताटल्या." जेलरची बायको म्हणाली.

जेलर तिला म्हणाला—"ठेवून घे. कोणाजवळ या विषयीं बोलूं नकोस. नीट संभाळून कोठें तरी ठेवून दे."

त्या दिवशीं न्यायालयांत जो कोणी आला, म्हणूं लागला कीं आज आमच्या घरीं "हा पहा आलों" आला होता आणि आमच्या घरांतील सोन्या चांदीच्या ताटल्या चोरून घेऊन गेला.

न्यायाधिशानें तें ऐकलें तेव्हां म्हणाला— मला वाटलेंच होतें कीं खरा चोर कोणी दुसराच असावा. सैनिकांनीं धरून आणलेला तो कोणी निरपराध असावा. खऱ्या चोराचे उपद्व्याप अजून चालूच आहेत. त्या बिचाऱ्या निरपराध माणसाला सोडून द्या. नंतर त्यानें सैनिकांना आज्ञा केली कीं खऱ्या "हा पहा आलों!" चोराला धरून घेऊन या. अशा तऱ्हेनें 'हा पहा आलों' नें सर्वांच्या हातावर तुरी दिली आणि पसरा झाला.

"मी नाहीं कांहीं केलें. तीच आळशी आहे आणि रडत बसली आहे."

"पण रडते कां आहे?"

"मुंग्यांच्या बिळावर बसली आहे. मुंग्या चावत आहेत. पण उठेल तर शपथ. आळशी कुठली!

"डॉक्टर साहेब! माझ्या बायकोच्या अंगावर नेहमी मला डाग डाग दिसतात हो! माझ्या डोळ्यांत कांहीं दोष आहे का?"

"वा रे वा! तूं चित्ता आहेस, तुला डाग दिसणार नाहींत तर काय पट्टे दिसतील?"

"नव्हे हो, माझी बायको आहे चिंहीण!"

"ही एक पाय उचलून कां नाचते आहे?"

"दोन्ही उचलून नाचूं लागली तर जमिनी-वर आदळेल म्हणून!"

"हें पहा, जों पर्यंत तूं राजहंसिणी होशील तों पर्यंत मी देखील सोन्याचीं अंडीं देऊं लागेन. समजलें?"

न्याय निवाडा

एका गांवीं एक शेतकरी रहात असे. त्याला तीन मुलें होतीं. वडील बारस्यावर वांटण्या-साठीं तिघांचें आपसांत भांडण सुरू झालें. प्रत्येक जण म्हणूं लागला कीं जमीन माझी आहे. भांडण अगदीं एकेरीवर आलें. आतां कोणी तरी मध्यस्थ शोधणें भाग होतें. ते तिघे गांवांतल्या एका वयस्क म्हाताऱ्याकडे गेले आणि म्हणाले–"तुम्हीच काय तो न्याय निवाडा करा!" म्हाताऱ्यानें तिघांचें म्हणणें ऐकून घेतलें आणि म्हणाला–"उद्यां मी काय तो निवाडा देईन.

म्हाताऱ्यानें उद्यां न्यायनिवाडा देईन असें सांगितलें खरें, पण काय उत्तर द्यावें हें त्याला सुचेना. त्याला असें वाटलें कीं जमिनीवर तिघांचा हक्क आहे. परंतु कांहीं तरी न्याय हा दिलाच पाहिजे. म्हणून तिघांच्या बुद्धीची परीक्षा घेऊन न्याय द्यावा.

दुसऱ्या दिवशीं तिघे त्याच्याकडे आले. तेव्हां म्हाताऱ्यानें त्यांना विचारलें–"मी जो निवाडा देईन तो तुम्ही मान्य करायला तयार आहां का?"

सर्व म्हणाले–"आम्ही तयार आहों!"

म्हातारा म्हणाला–"तर मग मी तुमच्या बुद्धीची परीक्षा घेणार आहें. मला जो सर्वांत अधिक हुशार वाटेल त्याला ही जमीन मिळेल. आहे कबूल?"

"कबूल!" सर्वांनीं एक मुखी उत्तर दिलें.

म्हातारा म्हणाला–"तुम्ही तिघे आळशी आहां पण तिघांत जास्त आळशी कोण हें नाहीं कळलें."

तिघे म्हणाले–"मी!"

मोठा म्हणाला–"मी रस्त्यावर कोठें आडवा निजलेला असलों आणि गुरें येऊन मला पायांखालीं तुडवून निघून गेलीं तरी मी उठणार नाहीं."

दुसरा म्हणाला–"मी घरांत झोपलों असलों आणि घराला आग लागली तरी मी पडून राहीन, पण उठणार नाहीं."

तिसरा म्हणाला–"वरून धूळ, माती व कोळिष्टकें खालीं पडत असलीं तरी माझ्या पापण्या लवतच नाहींत."

"एकाहून एक आळशी आहां तर तुम्ही! पण कायरे तुमच्यांत मोठा कोण, हें नाहीं कळलें मला," म्हाताऱ्यानें विचारलें.

"माझ्या लहानपणीं मला आठवतें मांजरें आडवीं पायांजवळ येऊन घुटमळत पण कोणी कधीं त्यांना बाजूला सारलेलें मी नाहीं पाहिलें." मोठा म्हणाला.

दुसरा म्हणाला–"आमच्या लहानपणीं मी बायकांनीं कोणाची निंदा केलेली पाहिली नाहीं." तिसरा म्हणाला–"मला ते दिवस आठवतात जेव्हां दहा जणांत फक्त एकच खरें बोलणारा मिळत असे!"

"तुमच्यापैकीं कोण मोठा आहे हें कळणें खरोखरच कठिण आहे. पण कोणाला जास्त चांगलें दिसतें सांगा पाहूं." म्हाताऱ्यानें विचारलें.

"दहा मैल दूर डोंगरावर बसलेला पक्षी कोण हें मी सांगू शकेन." मोठा म्हणाला. "त्या पक्षानें डोळे मिटलेले आहेत कीं उघडलेले हें मी सांगू शकेन!" दुसरा म्हणाला. "डोळ्यांत काय पडल्यामुळें त्यानें डोळे मिटले आहेत, हें मी सांगूं शकेन!" धाकटा म्हणाला.

"वा:! छान छान! प्रत्येकानें काय पण उत्तर दिलें आहे! आणखी एक प्रश्न विचारतों. तुम्हां तिघांत जास्त चपळ कोण आहे, सांगा पाहूं?" म्हाताऱ्यानें विचारलें.

"शेतांत तुम्ही एक हजार ससे आणि एक शिकारी कुत्रा सोडा. मी एक पायावर लंगडी करीत त्यांची राखण करीन. एक ससा देखील शेताच्या बाहेर जाऊं शकणार नाहीं." मोठा म्हणाला.

त्यांत काय? डोंगरी किल्ल्यांत शिवरीचा कापूस ठेवा. मोठें तुफान आलें तरी कापसाची एक म्हातारी किल्ल्या बाहेर गेली तर शपथ!" दुसरा म्हणाला.

"मी पळत्या घोड्याच्या पायांना नाल ठोकूं शकतो." धाकटा म्हणाला.

"आतां सांगा, तुम्हां तिघांत जास्त अक्कलवान कोण?" म्हाताऱ्यानें विचारलें.

"कोणाच्या केसांचा रंग मी पाहिला तर त्यावरून त्याच्या अंगाचें माप मला कळतें. मी सर्व कपडे माप घेतल्याशिवाय छान शिवून देईन." मोठा म्हणाला.

"मला रंग पाहण्याची सुद्धां गरज नाहीं. फक्त नांव सांगा! नांव ऐकूनच मला अंगाचें माप कळेल." मधला म्हणाला.

म्हाताऱ्यानें तिसऱ्याकडे वळून विचारलें— "काय रे बुवा! तुझें काय म्हणणें आहे?"

"माझें उत्तर विचारतां? माझ्या समोर कोणी न्यायनिवाडा मागायला आलें आणि मला न्याय निवाडा द्यायचें साधलें नाहीं तर मी प्राण गेले तरी तें कळूं देणार नाहीं कीं मला तें साधलें नाहीं!" तिसरा म्हणाला.

लगेच म्हातारा खाकरून म्हणाला— "बरोबर उत्तर दिलेंस! ही जमीन याची आहे. हाच सर्वांत हुशार आहे." म्हातारा म्हणाला.

म्हाताऱ्याचा मनाची मनस्थिति फक्त धाकट्यानें बरोबर ओळखली होती. म्हातारा काय न्याय निवाडा द्यावा या विचारांत पडला होता. दुसऱ्याची मनःस्थिति ठीक आळखूं शकणाराच हुशार असतो.

मी ज्या पलंगावर निजलों होतों तो २४ फूट उंच व ६० फूट लांब रुंद होता. उठून पाहिलें तर दोन्ही बाजूंनी दोन भयंकर उंदीर माझ्यावर झडप घालायला टपून बसलेले होते. लगेच मी आपला सुरा काढला आणि एकाचा मुडदा पाडला. तें पाहून दुसऱ्यानें पाय काढला. त्यांची शेपटी ६ फूट लांब होती.

इतक्यांत मालकीण आली. उंदराचा मुडदा पाहून तिनें आपल्या नऊ वर्षे वयाच्या मुलीला माझ्या संरक्षणासाठीं नेमलें.

त्या मुलीनें मला आपल्या घरकुलांतल्या पाळण्यांत बाहुल्यासारखें झोपविलें आणि भाषा शिकविली. ती मुलगी होती म्हणून फक्त ४० फूट उंच होती.

त्या दिवशीं मालकाचा कोणी म्हातारा मित्र मला पहायला आला. त्याचा चष्मा मला दोन चांदोबां सारखा भासला. मी हंसूं लागलों.

तो मित्र मालकाला एका बाजूला बोलावून घेऊन गेला आणि मला गांव गांव फिरवून पैसे मिळवितां येतील असा सल्ला दिला.

दुसऱ्या दिवशीं मालकानें मला एका पेटींत ठेवलें आणि मुलीच्या हातांत ती पेटी देऊन दोघे घोड्या-वर बसून जवळच्या गांवच्या जत्रेला निघाले.

तो घोडा भरधांव पळूं लागल्यावर मी पेटीच्या आंत चेंडूसारखा वर खालीं पेटीच्या फळ्यावर आपटूं लागलों. त्या गांवांत उतरल्यावर...

"अद्‌भुत ठुटका पहा !" अशी गांवभर दवंडी पिटविण्यांत आली. एका मोठ्या दालनांत तीनशें चौरसफूट मंचावर प्रदर्शनाची व्यवस्था करण्यांत आली. मला प्रश्नांची उत्तरें देणें, तलवारीचे हात दाखविणें आणि चालून उभ्या मारून दाखविणें अशीं कामें करून दाखवावीं लागत.

गांवोगांव माझी कीर्ति पसरली. पैशाचा पाऊस पडूं लागला. मालकाचा लोभ वाढूं लागला. सरळ राजधानींत तो मला घेऊन गेला.

रोज रोज बाराबारा वेळां माकडांसारखें मला नाचविण्यांत येई. अगदीं दमून जात असें मी.

त्या दिवशीं त्या देशाच्या राणीकडून मला घेऊन यावयाचा निरोप आला. मालकाबरोबर मी राजवाड्यांत गेलों.

राणीच्या हाताची करंगळी धरून मी रीतीप्रमाणें तिचें अभिवादन केलें. तिनें मला आपल्या-कडेच राहण्यास सांगितलें. मी कबूल केलें.

मालकाला हजार मोहरा देऊन तिनें त्याची बिदागी केली. पण मी अट घातली, माझी काळजी घ्यायला मालकाच्या मुलीनें रहावें.

मी त्या शेतकऱ्याच्या लोभामुळें किती त्रास सोसला त्याचें वर्णन आपल्या मोडक्यातोडक्या भाषेंत राणीजवळ निवेदन केलें.

तिला माझें बोलणें ऐकून फार आश्चर्य वाटलें, माझ्यासारख्या ठुटक्या माणसाला सुद्धां सुखदु:ख व ज्ञान आहे. तिनें मला नेऊन राजाला दाखविलें. राजानें प्रथम मला चालता बोलता बाहुला समजून दुर्लक्ष केलें. माझें बोलणें व वागणें पाहिल्यावर मात्र त्याला विश्वास वाटला.

त्यानें मला मागून पुढून ध्यानपूर्वक पाहिलें आणि नोकरांचाकरांना आज्ञा केली कीं माझी काळजी घेतली पाहिजे.

माझ्या राहण्यासाठी १६ फूट लांब रुंद व १२ फूट उंचीची एक लाकडी पेटी तयार करण्यांत आली. दोन खुर्च्या व एक टेबल पण देण्यांत आलें.

मी रोज राणीबरोबर जेवायला बसत असें व राजाबरोबर गप्पा मारीत असें. तो मला आपल्या देशाविषयी प्रश्न करी आणि उत्तर ध्यानपूर्वक ऐकी.

राणीचा तर मी फारच लाडका होतो. ती मला आपल्या गालाजवळ उभा करुन आरशांत पाही.

राजाच्या पदरीं एक खुजा नोकरी करीत असे. तसा तो तीस फूट उंच होता. त्याचें माझ्याशीं पटत नसे त्यानें मला एके दिवशीं साईच्या भांड्यांत टाकलें.

कोप कां असा ?

[श्री दत्ता भांदकर पांढरकवडा]

★

सांग देवा सांग आतां
कोप हा रे कां असा ? ॥ ध्रु ॥

आकाशांतील ताऱ्यांसम मी
पोटीं होतो आईच्या त्यां
उभ्या वेलीची आंस छेडुनी
का रे केले दूर आईला ?

ऊंच शिखरीं प्रेमळ येतीं
सूर्याचीं तीं कोमल किरणें
मजपासून कां दूर सारली
आईची ती कोमल काया ?

धरतीवरच्या वनवेलींना
असे आसरां कुणी कुणाचा
मीच असा हा दुर्भागी कां
सांग देवा कोप कशाचा ?

खळखळणाऱ्या जलधारांना
दर्या घेतो पोटीं निरंतर
सांग देवा सांग आतां
दुर्भागी कां मीच असा ?

नेत्रांतील या गोलांवरती
ज्योत आईची मिणमिणतें
हृदयांतील या हुंदक्यांना
कसें आवरूं सांग आतां ।

या धरतींवर मजलां आतां
कुणीच नाहीं घेण्याकरतां
आसूंसलेल्या डोळ्यांतील या
गळत्यां धारां थांबविण्याला ।

सायंकाळी सूर्याला पण
संध्या घेतें पोटीं निरंतर
मनलां आतां पोटीं घेण्यां
"आईला" मम पाठव देवा ।

टोन्क तोडाचा राजा राय सुर्तान फार उच्च अशा रजपूत क्षत्रिय कुळांतला एक वीर पुरुष होता. परंतु सिल्ला नांवाच्या एका पुरुषास आपला पुढारी करून पठाणांनीं तो किल्ला जिंकून स्वतःच्या स्वाधीन करून घेतला. त्यामुळें राय सुर्तानला टोन्क तोडा सोडून पळून जावें लागलें. तो मेवाड आणि बेदोर राज्यांत येऊन राहूं लागला. एवढें झालें तरी पुन्हां आपलें राज्य परत मिळविण्यासाठीं तो सारखी खटपट करीत राहिला.

राय सुर्तानाला ताराबाई नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. ती लहान असतां तिचे वडील तिला मांडीवर बसवून घेऊन मोठमोठ्या वीरांच्या युद्ध कौशल्याच्या गोष्टी सांगत असत. ती त्या गोष्टी लक्ष लावून ऐकत असे. त्या ऐकत असतां ती इतकी एकाग्र होत असे कीं आपण प्रत्यक्ष युद्ध करीत आहोंत असें तिला वाटे.

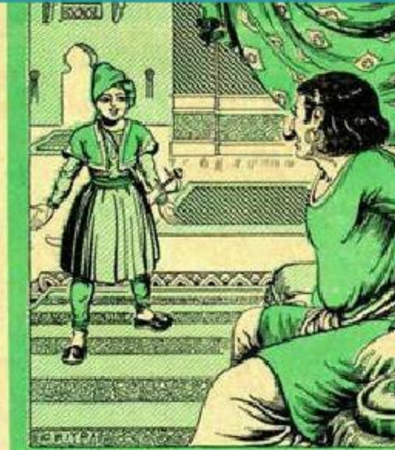
आपल्या पराजयाची गोष्ट आणि किल्ला सोडून आल्याचें वर्णन जेव्हां राय सुर्तान आपल्या मुलीला सांगत असे तेव्हां त्याच्या डोळ्यांत पाणी येई. तें पाहून त्या चिमुरड्या मुलीलाहि वडिलांची कींव येई. ती म्हणे— "बाबा, मी मुलगा झालें असतें तर टोन्क तोडा जिंकून पुन्हां तुम्हांला परत आणून दिला असता."

तिचे ते बोल ऐकून बापहि एक दीर्घ निश्वास सोडून तिला प्रोत्साहन देई. पण आपल्याला एकहि पुत्र नाहीं ह्याचें त्याला फार दुःख होई.

ताराबाई युद्धाचीं वर्णनें आणि नवीन नवीन गोष्टी ऐकत असे. त्या बरोबर तिच्या अंगांत स्फुरण चढत असे, आणि आपल्या परिस्थितीचा विचार करून राज्य गेल्यामुळें बापाला जेवढें दुःख होई तेवढें दुःख तिला वाटूं लागे. इतकेंच नव्हें तर शत्रू विषयीं तिच्या मनांत क्रोध वाढूं लागला.

आपल्या मनाविरुद्ध झालेली कोणचीहि गोष्ट तिला सहन होत नसे.

ती वाढत गेली, तशी तिची युद्धाची हौस वाढत गेली, तिचे विचार वाढत गेले. आपण स्त्री असल्याबद्दल तिला फार वाईट वाटूं आगलें. तिला वाटे मी मुलगी आहें म्हणून मला शस्त्रास्त्र घेऊन वडिलांच्या बरोबर युद्धाला जातां येत नाहीं.

पण एक दिवस तिच्या मनांत आलें कीं पूर्वीं जशा रजपूत स्त्रिया ढाल तलवार घेऊन रणांगणावर युद्धाला जात असत तसें आपण गेलें तर काय हरकत आहे? तिचे विचार बळाऊं लागले आणि शस्त्रविद्या शिकण्याचा तिनें पक्का निश्चय केला. तिनें आपले सुंदर कपडे व दागदागिने काढून टाकले. एकाद्या युवराजाप्रमाणें पोशाख केला आणि आपल्या वडिलांच्या समोर जाऊन म्हणाली— "आजपासून तुम्हीं मला आपला मुलगा समजा." तिच्या ह्या वागण्याचें सर्वांना कौतुक वाटलें. तिचे वडील तर क्षणभर स्तब्धच राहिले. त्यांना हे रूढीला सोडून केलेलें काम आवडलें नाहीं. जर तिला युद्धांत यश मिळालें नाहीं तर उगाच तिचें हंसें होईल ह्याची त्यांना कल्पना होती. पण ते तिला त्यापासून परावृत्त करूं शकले नाहींत.

ती आतां अंतः पुरांतील इतर स्त्रियांशीं फटकून वागूं लागली. कधीं कधीं कोणी म्हणत, ह्या असल्या मुलीशीं कोण लग्न करणार! पण ती तें हंसून उडवून लावी.

थोड्याच दिवसांत ताराबाई शस्त्रविद्येंत निपुण झाली. तलवारीचे हात, भालाफेंक,

तीर मारणें वगैरे कलांत तिनें प्राविण्य मिळविलें. ती घोड्यावर उत्तम बसूं लागली. तिच्या ह्या सर्व हुशारीची आणि सौंदर्याची सर्वकडे वाहवा होत राहिली.

ह्या कालावधींत राय सुर्ताननें आपलें राज्य परत मिळविण्यासाठीं किती तरी वेळां प्रयत्न केले. परंतु त्याला यश आलें नाहीं. तरी त्यानें पुन्हां एकदां प्रयत्न करण्याचा निश्चय केला व युद्धाची तयारी करूं लागला.

"बाबा, ह्यावेळीं मीहि येतें. आपल्या बरोबर सर्व तऱ्हेचा त्रास सोसण्यास मी तयार आहें आणि युद्ध करण्याची हिम्मत सुद्धां माझ्यांत आहे. ह्यावेळीं युद्धाला जाल तेव्हां मी येणारच." ताराबाई म्हणाली.

"जशी तुझी इच्छा. जर पराभव झाला तर अपयशाचा वांटाहि पदरीं येईल." राय सुर्तान म्हणाला.

ताराबाईनें युद्धभूमीवर आपलें कौशल्य दाखविलें. बापाच्या खांद्याला खांदा लावून लढली. परंतु पराजयाचें ताटच त्यांच्या पुढें वाढून ठेविलें होतें. दोघेहि आपल्या उरलेल्या सैन्यासह माना खालीं घालून परतले. ह्या युद्धांत ताराबाईला पराजय मान्य करावा लागला. हा तिचा पहिला पराजय होता. पण राय सुर्ताननें पुन्हां युद्ध न करण्याचा निश्चय केल्यामुळें त्याचा हा अखेरचा पराजय ठरला.

ताराबाईच्या पराक्रमाची आणि सौंदर्याची कीर्ति देशोदेशींच्या राजवाड्यांत दुमदुमूं लागली. म्हणून तिच्याशीं लग्न करण्यासाठीं ठिकठिकाणच्या राजांनीं नजराणे पाठविले. परंतु तिनें कोणाचाहि नजराणा स्वीकारला नाहीं. तिनें त्या सर्वांना उलट निरोप पाठविला कीं जो कोणी माझ्या वडिलांचें गेलेलें राज्य परत मिळवून देईल त्याच्याशीं मी लग्न करीन. पण कोणीहि पठाणांशीं वैर करण्यास तयार होईना.

मेवाडच्या राण्याला तीन मुलें होतीं, पहिला राणा संग, दुसरा पृथ्वीराय आणि तिसरा जयमल्ल. हे तिघेहि राज्यासाठीं आपसांत लढत होते. पुढें पृथ्वीराय आपला देश सोडून गोंढ्वारला गेला व तेथील राजा झाला. जयमल्ल कांहीं दिवस इकडे तिकडे भटकत राहिला व शेवटीं बेदोरांत येऊन थडकला.

तेथें आल्यावर त्यानें ताराबाईला मागणी घातली. परंतु इतर रजपूत राजकुमारांना तिनें जी अट घातली तीच याला देखील घातली.

जयमल्लानें तें मान्य केलें. परंतु त्यांत त्याचा हेतु फार निराळा होता. तो पठाणांशीं मुळींच युद्धास तयार नव्हता. त्यानें विचार केला कीं कसें तरी करून एकदां लग्न करून घ्यावें म्हणजे राय सुर्तानचें सैन्य आपल्याला मिळेल आणि मग त्या सैन्याच्या बळावर राणा संग याच्यावर स्वारी करून त्याचें राज्य बळकावतां येईल.

पण त्याचा कावा ताराबाईच्या लक्षांत आला. तिनें आपल्या वडिलांना ती गोष्ट सांगितली.

जयमल्ल कांहीं दिवस पाहुणा म्हणून त्यांच्या घरीं राहिला. त्या अवधींत त्यानें ताराबाईला एकांतांत गाठण्याचा प्रयत्न केला. पण ताराबाईनें आपल्या वडिलांना बोलावून त्याला चांगला चोप देववून घालवून दिलें.

ही बातमी पृथ्वीरायाला जेव्हां समजली तेव्हां त्याला वाटलें कीं ताराबाईसारखी आपल्याला बायको मिळाली तर एकच काय दहा राज्यें जिंकून आणतां येतील. म्हणून राय सुर्तानला त्याचें राज्य देऊन ताराबाईशीं लग्न करण्यासाठीं तो बेदोरला आला.

पृथ्वीराय जितका पराक्रमी होता तितकाच सज्जन होता. त्याचें रूपहि राजाला शोभेसेंच होतें. त्याला पाहिल्याबरोबर ताराबाई त्याच्या रूपावर भाळली. तोहि तिला पाहतांच मोहित झाला.

पृथ्वीरायानें तिला सांगितलें कीं मी तुझ्या वडिलांचें राज्य जिंकून आणून त्यांना परत देण्यासाठीं जात आहें. "मीहि येतें युद्धाला तुमच्या बरोबर," ती म्हणाली. तिला त्याच्याबद्दल आपलेपणा वाटूं लागला. त्याच्या सुखदुःखांत सहभागी व्हावें असें तिला वाटलें.

पृथ्वीराय युद्धाच्या तयारीस लागला. त्यानें आपल्या सैन्यांतील निवडक पांचशें घोडेस्वार बरोबर घेतले आणि युद्धास निघाला. ताराबाईनें त्याच्या बरोबर युद्ध-भूमीवर जाण्याचा हट्ट धरला.

पृथ्वीराय युद्धास निघाला तेव्हां परिस्थिति अगदीं त्याच्या अनुकूल होती. मोहर्रमचे दिवस होते. सर्व मुसलमान शोक सागरांत जणूं कांहीं बुडून गेले होते. त्यामुळें पृथ्वीराय आणि ताराबाई सेना घेऊन आल्याचें कोणाला समजलेंहि नाहीं. त्यांनीं आपलें सारें सैन्य टोन्क तोडा शहराच्या बाहेर ठेविलें आणि एका विश्वासू सैनिकाला घेऊन ते तिथे शहरांत घुसले. त्यांच्या विषयीं कोणालाहि संशय आला नाहीं. म्हणून कोणीहि त्यांना अडविलें नाहीं. ते राजपथावरून जाऊं लागले. तेव्हां पठाण सरदार आपल्या महालांतून ओरडला—"हे तिथे कोण आहेत? कोठून आले आहेत? पकडा त्यांऽऽ...."

त्याचें वाक्य पूर्ण होण्याच्या आंतच पृथ्वीरायाचा भाला आणि ताराबाईचा बाण त्याच्या छातींत घुसला व तो वरच्या मजल्यावरून खालीं रस्त्यांत कोसळला.

एकाएकीं सर्वकडे धांवपळ सुरू झाली. लोक त्या तिघांना पकडण्यासाठीं धांवले. परंतु तेथील हिंदूलोकांनीं त्यांचें रक्षण करून त्यांना गांवाच्या बाहेर पोंचतें केलें. तरी वेशीवरच्या दाराशीं एक मोठा हत्ती त्यांची वाट अडवून उभा होता. ताराबाईनें मोठ्या धैर्यानें हत्तीची सोंड उडवून दिली. त्या वेदनेनें तो बेफाम होऊन पळत सुटला. संधी पाहून तिघेहि गांवाबाहेर निघून गेले.

बाहेर त्यांचें सैन्य तयार होतेंच.

त्यांनीं पठाणाच्या सैन्याचा सामना केला. त्यांत बरेच पठाण मारले गेले. कांहीं पळून गेले.

नंतर पृथ्वीरायानें सैन्यासह नगरांत प्रवेश केला आणि उरलेल्या शत्रूंचा नाश केला. अशा तऱ्हेनें त्यानें टोन्क तोडा आपल्या स्वाधीन करून घेतला. पुढें त्यानें राय सुर्तानला मोठ्या समारंभानें टोन्का तोडांत आणलें व सिंहासनावर बसविलें.

ताराबाईची अट पृथ्वीरायानें पूर्ण केली म्हणून ताराबाईला व राय सुर्तानाला फार आनंद झाला. राय सुर्ताननें सुद्धां आपल्या वचनाप्रमाणें मोठ्या थाटामाटानें ताराबाई व पृथ्वीराय यांचें लग्न लावून दिलें.

टोन्क तोडाच्या विजयामुळें अजमीरच्या सुल्तानाचें रक्त खवळलें. परंतु पृथ्वीरायानें ताराबाईसह एक मोठें सैन्य घेऊन जाऊन त्याच्यावर हल्ला केला. दोघांचें मोठें युद्ध झालें. पण अजमीरचा सुलतान हारल्यानें तें राज्यहि पृथ्वीरायानें टोन्क तोडाच्या राज्यांत मिळवून टाकलें.

आज सुद्धां अजमीर जवळ एक किल्ला आहे. तो 'तारागड' नांवानें प्रसिद्ध आहे. त्याचें नांव उच्चारतांच ताराबाईची आठवण आल्याशिवाय राहात नाहीं.

रात्रीं जेवणें आटोपल्यावर आजोबा खुर्ची टाकून अंगणांत येऊन बसले. तपकीर नाकांत कोंबीत आकाशाकडे पाहांत आपल्या नादांत ते गुणगुणले.

"परोक्ष सा व्याकर्ष्य
न युक्तं प्रतिभाषितुम्
बहिर्निष्कासितः कोपि
बधिरः प्रतिकूलवाक् ।"

सर्व नातवंडें तेथेंच खेळत होतीं. त्यांच्या कानावर हा श्लोक पडला. त्यांना त्याचा अर्थ कळून घ्यावेसें अर्थातच वाटलें. "म्हणजे काय सांगाना आजोबा ?" मुलांनीं आजोबांना विचारलें.

"ह्याचा अर्थ ना ! लक्ष देऊन ऐका हं ! कोणाचेंहि म्हणणें पूर्ण ऐकून घेतल्या शिवाय कोणीं कधीं उत्तर देऊं नये. एका बहिऱ्यानें असेंच कांहीं तरी उत्तर दिल्यामुळें त्याला मार खावा लागला होता. असा अर्थ आहे याचा. समजलें ?" आजोबांनीं सांगितलें.

"नुसतें एवढेंच काय सांगतां हो आजोबा ? त्या बहिऱ्याचें काय झालं ती गोष्ट देखील नीट सांगा ना !" मुलें म्हणालीं आणि हट्टाला पेटली.

तेव्हां आजोबा गोष्ट सांगूं लागले, एकदां कांचीपुरांत देवशर्मा आणि हरिशर्मा नांवाचे दोन ब्राह्मण राहात होते. ते दोघे बालपणापासूनचे मित्र होते.

उतार वयांत देवशर्माची श्रवणशक्ति थोडी कमी होऊं लागली. पण ही गोष्ट कोणास कळूं नये व आपली मान खालीं होऊं नये म्हणून तो फार काळजी घेत असे.

एकदां हरिशर्मा फार आजारी पडला. बरेच औषधोपचार झाले तरी त्याला गुण आला नाहीं. शेवटीं तो अगदीं निराश झाला.

देवशर्माला हें समजतांच तो त्याला भेटण्यासाठीं आला. पण आपला बहिरेपणा त्याला कळूं नये म्हणून दोनतीन प्रश्नांनीं विचारपूस करून परत यावें असा त्यानें बेत केला.

देवशर्माला पाहून हरिशर्माला फार फार आनंद झाला. त्यानें त्याला आपल्या जवळ बसवून घेतलें.

"कशी काय आहे प्रकृति?" देवशर्मानें विचारलें.

"ठीक होण्याची कांहीं लक्षणें दिसत नाहींत." हरिशर्मा म्हणाला.

देवशर्माला कांहींच ऐकूं आलें नव्हतें. पण आपणांस छान ऐकूं आलें हें दाख-विण्यासाठीं आणि "ठीक आहे" असेंच उत्तर असणार असें समजून तो म्हणाला—"हं! देवाच्या दयेनें असेंच होतें, राहूं दे! औषध वगैरे?"

"ह्याला औषध म्हणजे एक मरणच." हरिशर्मा म्हणाला.

"फार चांगलें औषध आहे. कोण, वैद्य कोण आहे?" त्यानें विचारलें.

"वैद्य! यमराज आणि कोण!" मनांतून संतापत हरिशर्मा म्हणाला.

"त्यांच्यावरच विश्वास ठेव. फार चांगले आहेत ते!" देवशर्मा म्हणाला.

जवळ बसलेले हरिशर्माचे नातेवाईक त्या दोघांचा संवाद ऐकतच होते. त्यांना देवशर्माचा राग आला. म्हणून सर्व जण एकदम त्याच्यावर उठले. त्या सर्वांनीं मिळून त्याला खूप चोपून काढलें आणि घरांतून घालवून दिलें.

"नीट ऐकल्याशिवाय व समजल्या शिवाय उत्तरें दिल्यानें कसें नुकसान होतें पाहिलेंत ना?" असें सांगून आजोबांनीं गोष्ट संपविली.

नालंदा विश्वविद्यालय

भारतखंडाच्या इतिहासांत 'गुप्त' काळाला सुवर्ण युग म्हटलें आहे. ह्या काळांतच शिल्प आदि विविध कलांची उन्नति झाली. अजिंठ्याच्या लेण्यांतील कांहीं लेणीं ह्याच काळांत कोरली गेलीं. ह्याच राजांच्या पदरीं कालिदास, दंडी वगैरे सारखे श्रेष्ठ कवि होते. ह्या राजांनीं विद्वानांच्याकडून ग्रंथ व काव्यें लिहून घेतलीं.

इ. स. ४१६ मध्यें विक्रमादित्याचा मुलगा पहिला कुमार गुप्त राजा झाला. त्यानेंच नालंदा जवळ एका विश्वविद्यालयाची स्थापना केली. येथें बौद्ध ग्रंथांच्या बरोबर वैदिक ग्रंथांचेंहि पठन पाठन चालत असे.

हें विद्यालय सातशें वर्षेपर्यंत उत्तम चाललें. त्यांत फक्त आपल्या देशांतीलच नव्हें, तर दक्षिण भारतांतील चीन वगैरे देशांतून सुद्धां लोक येत असत. अशाच प्रवाशांपैकीं ह्युएन संगनें येथें राहून अध्ययन केलें व ह्या विश्वविद्यालयासंबंधीं महत्वपूर्ण गोष्टीहि लिहून ठेविल्या.

ह्या विश्वविद्यालयाचे अवशेष पाटण्यापासून पूर्वेकडे अवघे ६० मैल दूर आहेत.

उज्जयिनी - वेधशाळा

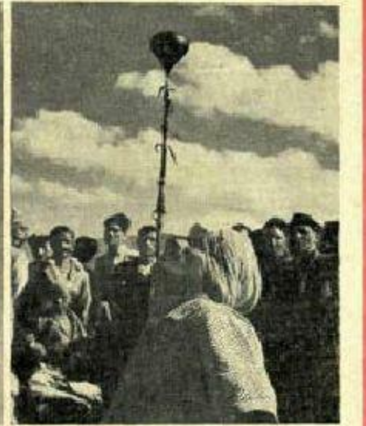
श्री. प्रभाकर नारायण आठल्ये, उज्जयिनी.

ज्योतिष शास्त्राच्या प्रगतीसंबंधीं उज्जयनीची कीर्ति फार पुरातन कालापासून आहे. येथील ज्योतिर्लिंगाचें नांव श्रीमहाकालेश्वर असें आहे. यावरून असें दिसतें कीं महाकालेश्वराची स्थापना होण्याच्या पूर्वीपासून उज्जयनीची कालज्ञाना संबंधीं प्रसिद्धी झाली होती. येथील रेषा मुख्य मानण्याचा उल्लेख शका पूर्वी ३०० ते ४०० चे सुमारास रचलेल्या आद्यसूर्यसिद्धांत ग्रंथांत आला आहे. निदान त्या कालापासून तरी उज्जयिनीला हिंदुस्थानची ग्रीनवुइच असल्याबद्दलचा मान लोक देत आले आहेत. मात्र त्याकाळीं येथें कोणत्या प्रकारची वेधशाळा होती व तेथें कोणत्या रीतीनें वेध घेत असत, याबद्दल कांहीं माहिती मिळत नाहीं. हल्लींची वेधशाळा जयपूरचा राजा जयसिंह यानें ई. स. १७३० चे सुमारास बांधिली व तिच्यांत ७-८ वर्षे वेध घेऊन ज्योतिषाच्या कांहीं मानांत सुधारणा केली. परंतु त्याच्या मरणानंतर ही वेधशाळा भग्नावस्थेंत राहिली. पुढें ई. स १९०५ सालीं मुंबई येथें अखिल भारतीय ज्योतिष्यांची सभा झाली. त्या सभेंत ज्योतिषशास्त्राच्या उन्नति करितां वेधशाळेची अवश्य स्थापना झाली पाहिजे असा ठराव केला. त्या ठरावाला मूर्तस्वरूप देण्याकरितां उज्जयिनी येथील पंडिताश्रम सभेनें खटपट करून ग्वाल्हेर दरबारची सहानुभूति मिळविली. तिचा परिणाम असा झाला कीं, कै. माधवराव महाराज शिंदे यांनीं खर्चाची स्वीकृती देऊन जयपूरचे ज्योतिषी गोकूळचंद भावन यांच्या देखरेखीखालीं या वेधशाळेचा ई. स. १९२३ मध्यें जीर्णोद्धार केला. पुढें ई. स. १९२५ मध्यें पुणें येथें जी पंचांग शोधन सभा झाली, तिनें ठराव केला कीं या वेधशाळेंत वेध घेण्याचें काम जारी करण्याबद्दल ग्वाल्हेरच्या महाराज साहेबास विनंति करावी. ती विनंति सरकारांनीं मान्य केली. या वेधशाळेंत एकंदर यंत्रें चार आहेत. तीं चुना, विटा, माती व दगड यांनीं बांधलेली आहेत. साधारण व्यावहारिक ज्योतिषशास्त्र शिकण्यास तीं पुरेशीं आहेत.

फोटो जोडनांवें चढाओढ

फेब्रुवारी १९६१ :: बक्षिस १० रुपये

कृपा करून जोडनांवें पोस्ट-कार्डावरच पाठवावीत.

वरील फोटोंची ओळख करून देणारीं जोडनांवें दोन ते चार शब्दांत किंवा त्याहून मोठीं पण परस्परांशीं थोडेंफार साम्य दर्शविणारीं असावीत आणि तीं जोडनांवें पोस्ट-कार्डावर स्वतःचें नांव व संपूर्ण पत्त्यासह ७ डिसेंबर १९६० पूर्वी खालील पत्त्यावर पाठवावीत. पोस्ट-कार्डाखेरीज आलेलीं जोडनांवें स्वीकारण्यांत येणार नाहीत.

चांदोबा फोटो जोडनांवें चढाओढ, चंदामामा प्रकाशन, मद्रास-२६.

डिसेंबर महिन्याचा निकाल

या महिन्यासाठीं खालील जोडनांवें सर्वोत्तम ठरलीं आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होतांच बक्षिस १० रुपये मनिऑर्डरनें प्रेषकाचे नांवीं रवाना करण्यांत येईल.

पहिला फोटो : **मेघ वाजवी गगनि नगारा !**

दुसरा फोटो : **पृथ्वी वर नाचवी मयूरा !!**

प्रेषक : **श्री. धों. आ. काळुंखे,**

गोल्टगांव

मार्कोपोलोच्या साहसपूर्ण सफरी